

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพชีวิตครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว 2) ศึกษาความต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและวิเคราะห์ความต้องการด้านการศึกษาของพ่อหรือแม่คนเดียว และ 3) นำเสนอแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ 1) การเก็บข้อมูลสัมภาษณ์รายกรณีพ่อหรือแม่คนเดียว และเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น นักวิชาการ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าหน้าที่บ้านพัก(ชั่วคราว)ผู้ประสานงาน โครงการครอบครัวในภาวะยากลำบาก(อดีตผู้ประสานงาน โครงการพัฒนาเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว) เป็นต้น 2) การสนทนากลุ่ม แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นผู้ที่เป็นพ่อหรือแม่คนเดียว และกลุ่มที่สองเป็นผู้ปฏิบัติงานวิชาชีพต่าง ๆ เช่น นักการศึกษา พนักงานเจ้าหน้าที่คุ้มครองเด็ก นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ พนักงานกรมพินิจและคุ้มครองเด็ก และผู้ประสานงานโครงการฯ เป็นต้น และ 3) การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเด็กเยาวชน และครอบครัวในระดับผู้บริหารในสายวิชาการศึกษา การสาธารณสุขและสวัสดิการสังคม เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล มีแนวคำถามใช้ในการสัมภาษณ์ แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม และแนวคำถามในการสนทนากลุ่ม

กรณีศึกษาที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ คือ ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว แหล่งการเข้าถึงข้อมูลของกรณีศึกษาได้จากหน่วยงาน/องค์กรสวัสดิการด้านเด็กและครอบครัวทั้งภาครัฐ และเอกชน องค์กรด้านศาสนา และสถาบันการศึกษา แต่เนื่องจากข้อจำกัดต่างๆ ทำให้กรณีศึกษาที่ได้สำหรับการวิจัยคั้งนี้เป็นครอบครัวแม่คนเดียวทั้งหมด แม้ว่าระหว่างการค้นหกรณีศึกษา ผู้วิจัยจะพบพ่อที่ดูแลรับผิดชอบลูกเพียงลำพังหลายกรณี แต่ไม่ตรงตามเกณฑ์ในเรื่องอายุที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การจัดจำแนก (typology) และการอุปนัย (induction) ซึ่งดำเนินการควบคู่กับการเก็บข้อมูลตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ และนำเสนอผลการศึกษาวิจัยแบบพรรณนาที่เก็บข้อมูลโดยการสังเกต สัมภาษณ์ และการจัดสนทนากลุ่ม ข้อมูลทั้งหมดนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ในช่วงการดำเนินการเก็บข้อมูลต่อเป็นวงจรที่ย้อนกลับไปตามการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยเสนอเป็น 3 ตอน ตอนที่ 1 สภาพชีวิตของครอบครัวแม่คนเดียว ตอนที่ 2 ความต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและความต้องการด้านการศึกษาของแม่คนเดียว และ ตอนที่ 3 แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว

1. สภาพชีวิตของครอบครัวแม่คนเดียว

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีจำนวน 14 ราย มีอายุระหว่าง 14–31 ปี ทุกรายเป็นครอบครัวแม่คนเดียวในช่วงที่อายุไม่เกิน 25 ปี ปัจจุบันพักอาศัยอยู่บ้านพัก (ชั่วคราว) 10 ราย เป็นบ้านพักชั่วคราวเอกชน 2 ราย บ้านพักชั่วคราวภาครัฐ 2 ราย และบ้านพักชั่วคราวขององค์กรด้านศาสนา 6 ราย ในจำนวน 10 รายเป็นนักเรียน 4 ราย ครอบครัวแม่คนเดียว จำนวน 3 ราย พักอาศัยกับพ่อแม่และเครือญาติและมี 1 รายที่เช่าบ้านอยู่กับเพื่อนและญาติ แม่คนเดียวที่เป็นนักเรียนจำนวน 4 ราย และอีก 6 รายไม่มีรายได้หรืออยู่ระหว่างงาน มีเพียง 4 ราย ที่มีอาชีพ 2 รายเป็นงานรับจ้างทั่วไป 1 รายช่วยพ่อแม่ขายของที่บ้าน และอีก 1 รายอยู่ในหน่วยงานราชการ ครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด โดยเป็นจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด และอีกครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างมีภูมิลำเนาที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร ภูมิลำเนาต้นครอบครัวรุ่นพ่อ-แม่ ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวแตกแยก มีเพียง 5 ใน 14 รายที่เป็นครอบครัวที่มีพ่อแม่พร้อมหน้า แต่ปัจจุบันหลาย ๆ ครอบครัวมีทั้งพ่อและแม่ ซึ่งอาจเป็นพ่อเลี้ยง / แม่เลี้ยง มีบางครอบครัวที่หลังจากการแยกทาง หย่าร้าง ก็ยังคงดำรงไว้ซึ่งการเป็นครอบครัวพ่อคนเดียวและครอบครัวแม่คนเดียว โดยไม่มีคู่ชีวิตใหม่

การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว เกือบทั้งหมดของกลุ่มตัวอย่างเป็นการตั้งครรรค์ไม่พึงประสงค์ ลักษณะความสัมพันธ์กับพ่อของลูกได้แก่ สามี แฟน และคนรู้จัก มีทั้งการแต่งงานหลังจากที่ตั้งครรรค์ การคบเป็นแฟนกันมีเพศสัมพันธ์แต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน การอยู่ด้วยกันโดยไม่ได้แต่งงาน และกรณีคนรู้จัก (การข่มขืน) ซึ่งปัจจุบันมี 1 รายที่ยังมิได้จดทะเบียนหย่าร้างกับสามี แต่แยกกันอยู่และแบ่งกันดูแลลูกฝ่ายละคน การมีเพศสัมพันธ์ที่นำสู่การตั้งครรรค์เป็นเพราะขาดการป้องกันและคิดว่า “ไม่ท้อง” ส่วนใหญ่เป็นความยินยอมพร้อมใจของชายและหญิงคู่หนึ่งและเมื่อเผชิญภาวะตั้งครรรค์ ฝ่ายชายเกือบทุกรายปฏิเสธความรับผิดชอบ ทำให้ผู้หญิงที่กำลังจะเป็นแม่ต้องเผชิญกับการจัดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ หลาย ๆ รายมีการใช้ความรุนแรงและพยายามทุกวิถีทางด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อยุติการตั้งครรรค์ โดยไม่คำนึงถึงความปลอดภัยในชีวิต แต่เมื่ออายุครรรค์ที่อันตรายเกินกว่าจะยุติได้ ทำให้ต้องดำเนินการตั้งครรรค์และคลอดบุตร หลังคลอดบุตร แม่คนเดียวหลายรายมีความคิดที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะความรู้สึก “ความเป็นแม่” ความรับผิดชอบ และรู้สึกผูกพัน จึงไม่คิดละทิ้งหรือยกมอบบุตรเหมือนที่ตั้งใจไว้ก่อนหน้านี้ รวมถึงบางรายยังมีความหวังต่อการกลับไปมีชีวิตคู่กับพ่อของลูก ซึ่งการเผชิญกับภาวะวิกฤติการตั้งครรรค์ไม่พึงประสงค์และการกลายมาเป็นมารดาอกสมรส และการเลี้ยงดูลูกเพียงลำพังในลักษณะของครอบครัวแม่คนเดียว บางกรณีพ่อแม่และเครือญาติให้การช่วยเหลือก็ยังสามารถอยู่กับครอบครัว (รุ่นพ่อ-แม่) ได้ต่อไป แต่บางรายที่พ่อแม่และเครือญาติปฏิเสธ เนื่องจากบางรายปกปิดครอบครัว บางรายมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัดแต่มาทำงานในกรุงเทพฯ การย้ายเข้ามาเรียนต่อ

และการเป็นผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานแต่มีลูกเป็นเรื่องที่รับไม่ได้ของครอบครัวและชุมชน จึงทำให้ต้องการที่พักระหว่างรอลดบุตรและหลังคลอดบุตรช่วงระยะเวลาหนึ่ง รวมถึงกรณีของเด็กนักเรียนที่หาที่พักชั่วคราวหรือการเข้าพักอาศัยในบ้านพักชั่วคราว เพื่อพักฟื้นกับจังหวะชีวิตช่วงหนึ่ง ก่อนจะกลับไปสู่การดำเนินชีวิตตามเดิมหลังการคลอดบุตรแล้ว

สิ่งที่เป็นสภาพที่ครอบครัวแม่คนเดียวเผชิญ นอกจากกลุ่มที่พักอาศัยในบ้านพักชั่วคราว ก็มีกลุ่มที่พักอาศัยอยู่นอกบ้านพักชั่วคราว ทั้งสองกลุ่มต่างก็เผชิญในสิ่งที่คล้ายกัน หลัก ๆ ที่สำคัญ เช่น การเป็นแม่มือใหม่ (สำหรับบางรายซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของกลุ่มตัวอย่าง) กับการดูแลลูก ปัญหาด้านอารมณ์ สภาพจิตใจและความเครียด ความยากลำบากด้านเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัยที่ต้องพึ่งพาผู้อื่น ความคาดหวังในชีวิตคู่กับคู่รักแฟนคนเดิมและคู่ชีวิตคนใหม่ และประสบการณ์การเรียนรู้มุมมองชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป และอนาคตกับความกังวลใจเรื่องลูก ความต้องการการศึกษาและอาชีพ รายได้ที่สามารถดูแลเลี้ยงลูกต่อไปได้ในอนาคต

2. ความต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและความต้องการด้านการศึกษาของแม่คนเดียว

ครอบครัวแม่คนเดียวในกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ต้องการเพิ่มวุฒิการศึกษาเพื่อการมีอาชีพที่สร้างรายได้ที่มากขึ้น เพื่อให้สามารถดูแลลูกให้มีการศึกษาที่ดีได้ต่อไปในอนาคต และเมื่อนำชุดมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง 5 ด้าน 7 มาตรฐาน โดยกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์มาใช้เพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะครอบครัวแม่คนเดียวเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งครอบครัว พบว่าครอบครัวแม่คนเดียวมีทุนทางสังคม และสัมพันธภาพ ส่วนที่เป็นปัญหา คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และครอบครัวแม่คนเดียวส่วนใหญ่มีปัญหาด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ และการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก ส่วนการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและโอกาสในการพัฒนามีแนวโน้มที่ดีเกือบทุกราย สิ่งที่พบเพิ่มเติม คือ ครอบครัวแม่คนเดียวที่มีแนวโน้มความเข้มแข็งของครอบครัวจะมีคุณลักษณะที่สำคัญหนึ่ง ได้แก่ การรับบทบาทการเป็นทั้งพ่อและแม่ ที่เป็นผู้ที่ให้ความสำคัญและตระหนักในบทบาทของตนเอง รวมถึงมีความสามารถในการปฏิบัติบทบาทควบคู่ดังกล่าว

คุณลักษณะครอบครัวเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียวมีความสัมพันธ์กับที่มาของการเป็นครอบครัวแม่คนเดียว ความสัมพันธ์ที่มีต่อครอบครัวเดิม(รุ่นพ่อ - แม่) และการได้รับความช่วยเหลือ และสถานภาพชีวิตคู่ของพ่อแม่ เมื่อจัดจำแนกตามคุณลักษณะความเข้มแข็งของครอบครัวในกรณีศึกษา 14 ราย ของการวิจัยครั้งนี้ อาจแบ่งเป็น 3 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวที่ยังมีปัญหาด่าง ๆ มาก กลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวที่มีความเข้มแข็งบางคุณลักษณะ และกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวที่มีแนวโน้มความเข้มแข็งของครอบครัวในหลายคุณลักษณะ

ความต้องการการศึกษาของแม่คนเดียวเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว เมื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์พบว่า เนื้อหาประเด็นสาระความรู้ที่สำคัญ ได้แก่ 1. การรับบทบาทควบคุม (การเป็นพ่อ - แม่) ของแม่คนเดียว 2. จิตวิทยาและความรัก (อารมณ์จิตใจ) : การเป็นแม่คนเดียว กรณีวัยรุ่น 3. การวางแผนการดำเนินชีวิตในแบบครอบครัวแม่คนเดียว 4. การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจของครอบครัว และ 5. การเข้าถึงทรัพยากรและบริการต่าง ๆ ในสังคม โดยวิธีการจัดการเรียนรู้อาจจัดเป็นรายบุคคลในรายที่มีปัญหาซ้ำซ้อน และขาดการได้รับความช่วยเหลือจากเครือข่าย ครอบครัวเดิมตลอดจนมีการปรับตัวเข้ากับระเบียบของสังคมได้น้อย นอกจากนี้ก็เป็นการเรียนเป็นกลุ่ม การจัดพื้นที่การเรียนรู้ในชุมชน และสังคมสำหรับครอบครัวแม่คนเดียวในกลุ่มอื่น ๆ

3. แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว

นโยบาย กลไกการดำเนินงาน : ปัจจัยเชิงบวกและโอกาสในการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว มีนโยบายด้านการศึกษาที่ส่งเสริมให้ครอบครัวแม่คนเดียวมีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น เช่น พรบ. การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ปี 2551 เป็นต้น การปรับและความพยายามใช้ พรบ. กลุ่มครอบครัว พ.ศ. 2546 ให้เกิดประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น รวมถึงการมีกิจกรรมโครงการต่าง ๆ จัดขึ้นเพื่อสมาชิกในครอบครัวสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น ค่ายครอบครัววิทยาศาสตร์ เป็นต้น การขยายพื้นที่ในการให้บริการบ้านพักชั่วคราวของภาครัฐไปตามจังหวัดต่าง ๆ และการขยายพื้นที่การเรียนรู้ของชมรมครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวไปยังต่างจังหวัด ซึ่งเดิมมีเฉพาะที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ตามมีจุด/ประเด็นที่เป็นโอกาสในการพัฒนาอยู่หลายประการในส่วนของภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม เช่น การดำเนินการต่าง ๆ ยังขาดการทำงานเชิงระบบ การทำงานของหน่วยงาน/องค์กรที่ขาดการบริหารจัดการ ก่อให้เกิดการทำงานเฉพาะเชิงโครงสร้างไม่สามารถจัดการทำงานได้ตรงตามเป้าหมายวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ ทักษะคติของบุคลากรที่ดึงใช้ทรัพยากรเฉพาะในหน่วยงาน/องค์กร ขาดการประสานดึงทรัพยากรจากหน่วยงาน/องค์กรอื่นเพื่อเปิดทางเลือกและโอกาสที่ก่อประโยชน์สูงสุดให้แก่ครอบครัว ข้อจำกัดด้านปริมาณกับจำนวนคนในองค์กร/หน่วยงาน งบประมาณสนับสนุนที่อาจไม่เพียงพอจากภาครัฐ ทำให้หน่วยงาน/องค์กรเอกชนหลายแห่งต้องพึ่งตนเองและรับการสนับสนุนทุนต่าง ๆ จากต่างประเทศ ตลอดจนทัศนคติของนักวิชาชีพที่บางรายมองข้ามความสำคัญของการพัฒนาครอบครัวแม่คนเดียว เนื่องจากเห็นว่า มีปริมาณไม่มาก หรือเป็นกลุ่ม ๆ หนึ่ง ในสังคม หรืออาจไม่ใช่ภารกิจหน้าที่หลักของหน่วยงาน/องค์กรที่ตนเองสังกัด แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางรายที่เห็นความสำคัญ และคิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่สังคม สาเหตุที่มาจากการเป็นครอบครัวแม่คนเดียว เนื่องจากการแยกทาง ละทิ้ง เป็นเหตุที่ไม่

ควรเกิด ถึงแม้ว่าจะมีปริมาณไม่มากเมื่อเทียบกับครอบครัวทั่วไป แต่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่พึงใส่ใจและแสวงหาแนวทางแก้ไขป้องกันต่อไป

การส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียวอาจจัดการศึกษาเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ครอบครัวแม่คนเดียวโดยตรง และต้องการการมีส่วนร่วมพัฒนาการเรียนรู้ของผู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิด โดยเฉพาะครอบครัว (รุ่นพ่อ – แม่) และเครือข่าย รวมถึงนักวิชาชีพต่าง ๆ เช่น ครู นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าหน้าที่บ้านพักชั่วคราว เป็นต้น สำหรับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ข้อเสนอแนะสำหรับการจัดการเรียนการสอนเฉพาะกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวนั้น ทุกภาคส่วนของสังคมสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ตามความถนัดหรือภารกิจขององค์กร/หน่วยงานที่ดูแลรับผิดชอบ โดยการทำงานกับครอบครัวแม่คนเดียว แหล่งสนับสนุนทางสังคมที่สำคัญคือ ครอบครัว (รุ่นพ่อ – แม่) แต่บางรายหากขาดปัจจัยเสริมทางสังคมมาก อาจต้องการการทำงาน/การเสริมสร้างการเรียนรู้เป็นรายเดี่ยว/รายกรณี การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว อาจเป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ครอบครัวแม่คนเดียวสามารถพัฒนาคุณลักษณะต่าง ๆ จากต้นทุนเดิมหรือสภาพครอบครัวที่อาจแตกต่างกันไปในแต่ละครอบครัว ทั้งนี้จำเป็นต้องมีสิ่งสนับสนุนเอื้อให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ โอกาสในการเรียนรู้ และสิ่งสนับสนุนปัจจัยเสริมอื่น ๆ ทางสังคม เช่น ที่เลี้ยงดูเด็ก เงินสนับสนุนค่าอุปโภคบริโภคของใช้ที่จำเป็น ทุนการศึกษา และสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ เป็นต้น

เนื้อหาประเด็นสาระความรู้ที่สำคัญ ได้แก่ 1.การรับบทบาทควบคุม (การเป็นพ่อ – แม่) ของแม่คนเดียว 2. จิตวิทยาและความรัก (อารมณ์จิตใจ) : การเป็นแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น 3. การวางแผนการดำเนินชีวิตในแบบครอบครัวแม่คนเดียว 4. การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจของครอบครัว และ 5. การเข้าถึงทรัพยากรและบริการต่าง ๆ ในสังคม วิธีการที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนสำหรับครอบครัวแม่คนเดียว โดยเฉพาะผู้เป็นแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น อาจจัดเป็น รายเดี่ยว กลุ่ม และลักษณะเครือข่าย หรือเป็นการผสมวิธีต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ใช้สลับกัน ตัวอย่างเทคนิควิธีการ เช่น กลุ่มเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสาธิตตัวอย่าง การบรรยายโดยวิทยากร ผู้ทรงคุณวุฒิ การยกตัวอย่างเหตุการณ์จำลองและให้คิดวิเคราะห์และการฝึกปฏิบัติในภารกิจชีวิตประจำวัน เป็นต้น ส่วนพื้นที่การเรียนรู้ของครอบครัวแม่คนเดียว อาจจัดในชุมชน หรือหากเป็นสถานศึกษาก็อาจจัดในลักษณะของกลุ่มเฉพาะ ซึ่งอาจรับเฉพาะสมาชิกกลุ่ม เนื่องจากกรณีสถานภาพแม่คนเดียวอาจเป็นประเด็นที่บางคนไม่ต้องการให้ผู้อื่นทราบ และการเรียนรู้แลกเปลี่ยนในลักษณะกลุ่มเช่นนี้จะมีเทคนิค ทักษะและความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นประสบการณ์ร่วมมาเล่าสู่กันฟังอย่างเป็นธรรมชาติ ก่อให้เกิดความเป็นเพื่อน พลังและกำลังใจซึ่งกันและกัน

นอกจากนี้ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ เช่น การศึกษาเรื่องครอบครัวในลักษณะหลักสูตร ให้เด็กทุกคนได้เรียนรู้ในการศึกษาในระบบ และนอกระบบตามระดับชั้นต่าง ๆ การที่ประเทศ

ไทย ยังขาดศูนย์รวมในการทำงานที่เป็นระบบชัดเจนในเรื่องงานเยาวชน และการทำงานแบบมืออาชีพ รวมถึงแต่ละหน่วยงาน/องค์กรมีการจัดจำแนกกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้เกณฑ์ที่แตกต่างกัน การกระจายงานด้านครอบครัวไปยังแต่ละหน่วยงาน/องค์กรเป็นสิ่วส่วนทำให้ขาดการบูรณาการการทำงานที่ชัดเจน ข้อเสนอหนึ่งที่เป็นทางเลือกทางออก คือ ให้จัดตั้งกระทรวงเด็ก เยาวชนและครอบครัว เพื่อให้มีการทำงานที่มีศูนย์รวมการดูแลและพัฒนานักวิชาชีพเฉพาะทางและการทำงานที่เป็นระบบ มีการเชื่อมต่อและพัฒนาการอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

การอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการศึกษา เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว” ซึ่งข้อจำกัดด้านการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่าง คือ ครอบครัวทั้งหมดเป็นครอบครัวแม่คนเดียว การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะได้นำประเด็นที่มีความน่าสนใจจากข้อค้นพบในงานวิจัย รวมถึงข้อสังเกตและข้อเสนอแนะต่าง ๆ มานำเสนอ โดยแบ่งเนื้อหาเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว
2. การส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว
3. นโยบาย กลไกการดำเนินงานของหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว

1. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียวในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า ในคุณลักษณะ/องค์ประกอบของครอบครัวเข้มแข็ง บางคุณลักษณะ/องค์ประกอบจะมีมากน้อยแตกต่างกันไปในแต่ละครอบครัว ซึ่งการเสริมสร้างต้องเริ่มจากฐานหรือสภาพของครอบครัวแม่คนเดียวแต่ละครอบครัวไปสู่ความเข้มแข็ง ซึ่งก็ได้หมายถึงเมื่อการศึกษาได้เข้าไปพัฒนาครอบครัว ครอบครัวแม่คนเดียวจะกลายเป็นครอบครัวที่เข้มแข็งเหมือนสูตรสำเร็จทางคณิตศาสตร์ แต่การที่ครอบครัวมีคุณลักษณะ/องค์ประกอบบางตัวที่เคยพร่องก็เริ่มมีบ้าง หรือบางตัวมีแล้วก็เต็มเข้าไปได้อีก ดังนั้นในหลายประเทศที่มีการนำแนวคิดความเข้มแข็งของครอบครัวไปใช้ในการพัฒนาประเทศจึงมีการใช้ประโยชน์จากการศึกษาในการเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว เช่น การลงโปรแกรมที่ฝึกหัดสร้างการเรียนรู้แก่ครอบครัวในทักษะ หรือสิ่ง que เสริมสร้างก่อให้เกิดคุณลักษณะ/องค์ประกอบของความเข้มแข็งของครอบครัว แล้วจึงประเมินผลเพื่อพัฒนาต่อ เป็นต้น ซึ่งหลักสำคัญของการใช้แนวคิดครอบครัวเข้มแข็ง คือ การมองภาพรวมคือ “ครอบครัว” หากจะพัฒนาบุคคลก็ต้องมีสถานภาพการทำบทบาทในฐานะสมาชิกของ

ครอบครัว บางประเทศที่มีการจัดตั้งศูนย์นโยบายการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว มีตัวอย่างโครงการและบริการต่าง ๆ ที่เน้นให้ความสำคัญในมิติของครอบครัวและการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวที่เด่นชัด เช่น การใช้ครอบครัวเป็นศูนย์กลาง (family – focused) นโยบายต่าง ๆ ต้องตอบสนองความต้องการของครอบครัว ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกเท่านั้น การใช้พื้นที่/สถานที่ตั้งเป็นฐาน (Place-based) การเกื้อกูลสนับสนุนเพื่อให้ครอบครัวสามารถอยู่ ดำเนินชีวิตร่วมกับเพื่อนบ้านและขยายสู่ชุมชน และก่อให้เกิดความร่วมมือ (Collaborative) การเป็นหุ้นส่วนของการสร้างสรรค์ก้าวข้ามมากกว่าการรอรับบริการ เช่น การพัฒนาสุขภาพ การพัฒนา ด้านการศึกษา และการพัฒนาการจ้างงาน เป็นต้น เช่น กลุ่มพิทักษ์สิทธิของท้องถิ่น การจัดการโดย มีชุมชนเป็นฐาน เป็นต้น (<http://www.nassembly.org/fspc/abouts.html> 8 มกราคม 2552)

หลายประเทศทั่วโลกมีความพยายามค้นหาคุณลักษณะ/องค์ประกอบของครอบครัว เข้มแข็ง เพื่อการเสริมสร้างให้ครอบครัวเข้มแข็ง ซึ่งผลการศึกษาหนึ่งที่สำคัญ คือ การศึกษาวิจัย และพัฒนา ข้อเสนอเกี่ยวกับคุณลักษณะ/องค์ประกอบดังกล่าวของหลาย ๆ ประเทศ นักวิชาการ และผู้รู้ต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกันแต่จะมีชื่อหรือการเรียกที่แตกต่างกัน เช่น ความรักและเอาใจใส่ ความมุ่งมั่นเป็นหนึ่งเดียวเพื่อครอบครัว หากจะนำมาพิจารณาว่าก็เป็นทุนทางสังคม เป็น ความสัมพันธ์ทั้งทางกายภาพและจิตใจที่จะเป็นต้นทุนให้ครอบครัวก้าวไปเผชิญต่อสู้กับปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ที่อาจย่างกรายเข้ามา หรือเป็นสิ่งที่ยังมีมาก ครอบครัวก็ยิ่งมีความเข้มแข็ง และสิ่งนี้ เป็นส่วนหนึ่งในปัจจัยเสี่ยง การปรับตัวของครอบครัว ซึ่งก็มีความเกี่ยวเนื่องในมาตรฐาน ครอบครัวเข้มแข็ง ด้านการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก เป็นต้น แต่ในชุดมาตรฐานครอบครัว เข้มแข็งที่ประเทศไทยใช้โดยการจัดทำของหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบโดยตรงใน การพัฒนาครอบครัว คือ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ที่มี 5 ด้าน 7 มาตรฐาน นั้น จะเห็นได้ว่าอาจจำแนกไว้ได้ทั้ง 4 ระดับ คือ การปฏิบัติแสดงออกทางกายภาพ วาจา, ศักยภาพ และความสามารถของครอบครัว, จิตวิญญาณระดับนามธรรม และความสัมพันธ์ของครอบครัวและ ชุมชน โดยส่วนที่ให้ความสำคัญค่อนข้างมากจะเป็นไปในส่วนของศักยภาพและความสามารถของ ครอบครัว เช่น การพึ่งตนเอง (เศรษฐกิจ, สุขภาพและข้อมูลข่าวสารและโอกาสในการเรียนรู้และ พัฒนา) การปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก และการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง เป็นต้น ในขณะที่ คุณลักษณะ/องค์ประกอบครอบครัวเข้มแข็ง โดย John Defrain จะแบ่งคุณลักษณะ/องค์ประกอบ ในกลุ่มของการปฏิบัติ/การแสดงออกทางกายภาพ วาจา และกลุ่มที่เป็นจิตวิญญาณคุณค่า นามธรรม ค่อนข้างมาก มาสู่ในเรื่องของความสามารถ ศักยภาพครอบครัวที่ชัดเจน คือ ความสามารถในการจัดการความเครียดและวิกฤติครอบครัว ชุดมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็งของ ประเทศไทยนั้น ผู้วิจัยขอตั้งประเด็นข้อสังเกตว่าค่อนข้างมีความซับซ้อน กล่าวคือ ใน 1 มาตรฐานสามารถแตกเป็นรายละเอียดได้มากมาย เช่น ทุนทางสังคม การหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง เป็นต้น และการนำไปตรวจวัดเพื่อให้ได้ภาพรวมความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ในขณะที่หลาย ๆ

ประเทศมีแนวโน้มที่จะใช้คุณลักษณะ/ องค์ประกอบครอบครัวเข้มแข็งซึ่งเป็นผลการวิจัย พัฒนามาเป็นชุดกิจกรรมโครงการเพื่อนำไปใช้ก่อนการติดตามประเมินเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว อย่างไรก็ตามดังที่ผู้วิจัยเคยกล่าวไว้แล้วเกี่ยวกับกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ใน 1 กิจกรรมอาจบูรณาการเสริมสร้างได้มากกว่า 1 คุณลักษณะ/ องค์ประกอบ หรืออาจให้ 1 ชุดกิจกรรม แต่ละกิจกรรมย่อยสร้างเสริมในแต่ละกลุ่ม และการออกแบบเรื่องของการศึกษาเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งสามารถออกแบบ และจัดคู่การปฏิบัติดำเนินการต่อไปได้ โดยส่วนที่สำคัญคือ แนวคิดหลักเกี่ยวกับ “ครอบครัวเข้มแข็ง” การพัฒนาเพื่อการเสริมสร้าง ส่วนหนึ่งที่สำคัญคือ การศึกษาเรียนรู้ และอีกส่วนหนึ่งคือ ปัจจัยทางสังคม บริบทครอบครัวซึ่งบางอย่างอาจเป็นบริการต่าง ๆ ทางสังคม

กลุ่มตัวอย่างของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น ซึ่งคุณลักษณะ/ องค์ประกอบของครอบครัวเข้มแข็งที่มีอยู่แทบทุกครอบครัว คือ ทุนทางสังคม ส่วนนี้นับเป็นส่วนต่างที่ช่วยตอบคำถามเรื่องคุณลักษณะ/ องค์ประกอบครอบครัวเข้มแข็งที่ไม่จำกัดด้วยรูปแบบของครอบครัว แต่มีกลับมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม และวัฒนธรรม การที่ครอบครัวไทยยังคงเป็นครอบครัวขยายในหลาย ๆ ส่วนของประเทศ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคม วิชาชีพต่าง ๆ และการให้บริการของเจ้าหน้าที่/บุคลากรในหน่วยงาน/องค์กรที่ทำงานเพื่อช่วยเหลือกรณีบ้านพักชั่วคราว หลาย ๆ รายก็มีต้นทุนประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องและมีใจรักในงานที่ทำ

“...เขาก็เหมือนลูกหลาน รู้สึกเศร้าใจกับปัญหาที่น้อง ๆ เขาพบ... ช่วงระยะเวลาหนึ่ง เขาอาจจะร่าเริง สดใส คุยกับเพื่อน แต่บาดแผลของแต่ละคนที่ได้รับ...แรก ๆ กอดคอร้องไห้กับเขาเลย...ทำงานหลายปีเข้า เรารู้จักแยกแยะปัญหา ทำให้เราปล่อยวางกับปัญหาบางอย่าง ใจเย็นที่จะช่วยเขาในการแก้ปัญหา...” (เจ้าหน้าที่บ้านพักชั่วคราว)

“...อาจารย์ออกไปช่วยลูกศิษย์ด้วย รอคลอกได้ไหม คลอกเสร็จให้กลับไปเรียนที่เดิม ครูแนะแนว อาจารย์ใหญ่ อาจารย์ที่ปรึกษา เข้าใจเด็กมากขึ้น...มีเด็กในหลายโรงเรียนของเอกชนพอตั้งครรภ์ ครูพามา พอถึงเวลาสอบบางคนน่ารัก เอาไปสอบต่างหากก็มี...” (นักจิตวิทยา)

คุณลักษณะ/ องค์ประกอบครอบครัวเข้มแข็งที่นับได้ว่าเป็นจุดที่บกพร่อง ขาดหายไปมาก คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ซึ่งแม่คนเดียวหลายรายยังเป็นนักเรียน หลาย ๆ รายอยู่ระหว่างงาน โดยความคาดหวังของการได้ศึกษามีจุดหมายเพื่อให้มีวุฒิการศึกษาที่จะนำสู่รายได้ที่เพิ่มขึ้น การมีงาน/อาชีพที่สามารถเลี้ยงลูกและดูแลครอบครัวตนเองได้ ซึ่งก็สอดคล้องกับงานเอกสาร โครงการและงานวิจัยในต่างประเทศถึงภาวะความยากลำบากด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ แม่วัยรุ่นมักมีปัญหา ด้านสุขภาพจิตใจและเศรษฐกิจก่อนการให้กำเนิดทารก มีความเสียเปรียบด้านเศรษฐกิจ และเผชิญ

ปัญหาต่าง ๆ มากกว่า โดยมีแหล่งทรัพยากรที่ตอบสนองให้ได้เมื่อเทียบกับแม่ที่อายุมากกว่า ซึ่งการให้กำเนิดลูกของแม่วัยรุ่นเป็นปัจจัยหนึ่งในการโยนโยนสู่เหตุการณ์การคาดเดาได้ถึงความยากลำบากในระยะยาว การเป็นพ่อหรือแม่คนเดียวเวลานั้น กล่าวได้ว่าเป็นความเสี่ยงต่อความยากจน แต่การเป็นแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นยังเพิ่มความเสียเปรียบให้กับผู้เป็นแม่และลูก (Brooks, Jane, B. 2001) ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว อีกตัวอย่างหนึ่งที่เราเห็นได้ชัด คือ การบริหารจัดการใน 3 ประเด็นหลักของศูนย์นโยบายการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ที่การทำงานของศูนย์จะมี ได้แก่ การประสบความสำเร็จด้านเศรษฐกิจของครอบครัว การมีระบบสนับสนุนช่วยเหลือครอบครัว และชุมชนที่เอื้อต่อการเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว (<http://www.rassembly.org/fspsc/aboutus.html> 8 มกราคม 2552)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจกรณีครอบครัวแม่คนเดียววัยรุ่น ที่ถูกขังเล็กในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นรายการ 14 ราย ส่วนมากถูกขังอยู่ในวัยทารก ดังนั้นจึงมีการใช้เวลาร่วมกัน โดยเฉพาะผู้ที่พักอาศัยในบ้านพักชั่วคราว แต่การใช้เวลาร่วมกันที่มีคุณภาพหรือไม่อาจเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ครอบครัวแม่คนเดียวต้องเรียนรู้เช่นเดียวกับคำว่า “รัก” “ความเป็นแม่” “รับผิดชอบ” และ “ความอดทน” คำเหล่านี้ล้วนเป็นคำที่มีความสำคัญต่อแนวโน้มอนาคตการเป็นอยู่อย่างครอบครัวที่เสริมสร้างหรือลดทอนความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว เพราะประเด็นความรักของแม่คนเดียวที่ยังเป็นวัยรุ่นมีมิติที่พึงให้ความใส่ใจ เช่น

“...ถ้าพ่อเขาเอา จะพูดกับแฟนว่า ช่วยเล่นละครด้วยนะ อย่าทำให้ลูกขาดความอบอุ่น อย่าให้เค้าเป็นเหมือนหนู...” (เคมรัก)

“...พูดขังใจก็ไม่สนใจ พูดขังใจก็ช่างแม่ แต่สำหรับหนูกับแฟนก็ยังรักกัน เพราะเราไม่ได้ทะเลาะ ไม่ได้มีอะไรกัน...” (โพโต้)

ความเป็นแม่ที่กลุ่มตัวอย่างหลายรายสะท้อนว่าต้อง “อดทน” “รับผิดชอบ” ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจของสังคมไทยและครอบครัวไทย เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างหลายรายไม่แน่ใจว่าจะดูแลเลี้ยงลูกต่อไป หรือยกมอบบุตร เนื่องจากเป็นการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ของวัยรุ่น แต่เมื่อคลอดแล้วความรู้สึกเป็นแม่และต้องการเลี้ยงลูก และการได้รับความช่วยเหลือหรือสนับสนุนทางสังคม ทำให้สามารถดูแลเลี้ยงลูกต่อไป แต่คำว่า “แม่” ที่มากับความอดทนและรับผิดชอบ หากแต่คำว่า “พ่อ” ซึ่งมากับความอดทนและรับผิดชอบหรือไม่ อาจเป็นคำถามที่ต้องการการศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติม เนื่องจากเป็นข้อจำกัดในการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงไม่มี “พ่อ” คนเดียวกรณีวัยรุ่นที่มาร่วมเป็นกลุ่มตัวอย่าง สิ่งที่ผู้วิจัยตั้งคำถาม เนื่องจากแม่คนเดียวที่เป็นวัยรุ่นบางราย ที่พูดถึงคำว่า “แม่” แล้วต้องอดทนรับผิดชอบลูก เป็นกรณีที่เติบโตมาโดยที่แม่ไม่ได้ดูแล ดังนั้นต้นแบบอาจเป็นเครือญาติ หรืออาจเป็นบรรพบุรุษทางสังคมของความเป็นแม่ที่มีการกำหนดมาตรฐาน “แม่ที่ดี” หรือ “เป็นแม่ภาษาอะไร” ในขณะที่ “พ่อ” กลับไม่มีพื้นที่ทางสังคมใน

การเป็นหลักยึดของลูก กรณีความรับผิดชอบ หากผู้หญิงคนหนึ่งที่กำลังจะเป็นแม่ และผู้ชายคนหนึ่งที่กำลังจะเป็นพ่อ ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะทิ้งลูกไป สังคมมีบทลงโทษฝ่ายใด การครอบครองวิถีคิดแบบ “ปีศาจปไต” ในสังคมไทยที่ยังคงอยู่ อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบ การส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว จึงไม่ควรมองข้ามความสำคัญของผู้ปกครองที่ไม่ได้อยู่ดูแลเลี้ยงเด็ก (non-custodian) รวมถึงครอบครัว (รุ่นพ่อ – แม่)

“...ที่บ้านเขารู้ว่าลูกเขาเป็นอย่างไร ทำอะไร เวลาเราไม่อยู่...เขารู้แต่เขาไม่บอกไม่อะไรกับเราเลย...คือต้องเห็นต้องรู้เอง...(สามีพาผู้หญิงอีกคนเข้าบ้าน : ผู้วิจัย)...” (ทริปเปิ้ล)

“...ความบอกว่าดาวท้องกับได้ (สามี)...เขา(พ่อของสามี : ผู้วิจัย)บอกว่าได้มันมีเมียแล้ว มันเอาผู้หญิงคนใหม่เข้าบ้านแล้ว...เขาบอกว่าจะให้รับผิดชอบเธอ...พ่อเขาก็บอกว่า อย่ามาพูดเลยว่าท้องกับได้ มึงร้านจะตาย...” (ดาว)

2. การส่งเสริมการศึกษาสำหรับครอบครัวแม่คนเดียว

การส่งเสริมการศึกษาสำหรับครอบครัวแม่คนเดียวเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวนั้นจะเห็นได้ว่ามีการทำงานแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ การจัดการศึกษาให้กับกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียว และอีกส่วนหนึ่งคือการวิจัยเสริมทางสังคมที่เป็นสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ครอบครัว สิ่งแวดล้อมที่สำคัญสำหรับครอบครัวแม่คนเดียวจากการวิจัยครั้งนี้ คือ ครอบครัวเดิม(รุ่นพ่อ-แม่)ที่เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้แม่คนเดียวในวัยที่ไม่เกิน 25 ปี สามารถปรับตัวในระดับที่แตกต่างกันไปเมื่อเป็นครอบครัวแม่คนเดียว บางครอบครัวหลังการเผชิญภาวะการเป็นครอบครัวแม่คนเดียวกลับทำให้สัมพันธภาพในครอบครัวเดิม(รุ่นพ่อ-แม่)มีการสื่อสารและสัมพันธภาพที่เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น เช่น

“...แม่ก็ดีกับหนูมาก คือ เมื่อก่อนไม่ค่อยคุยกัน เขาก็มาคุย...” (ขนมปัง)

การที่ครอบครัวสามารถเผชิญปัญหาและก้าวผ่านด้วยกันนี้นับเป็นคุณลักษณะ/องค์ประกอบหนึ่งของครอบครัวเข้มแข็ง ในมิติของการดำรงอยู่ของครอบครัวแม่คนเดียวกับครอบครัวเดิม(รุ่นพ่อ-แม่)ในลักษณะครอบครัวขยายระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวย่อมส่งผลถึงซึ่งกันและกัน นอกจากนี้หน่วยของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น โรงเรียนและหน่วยงาน/องค์กรสวัสดิการด้านเด็ก เยาวชน สตรีและครอบครัว เป็นต้น

ความเข้มแข็งของครอบครัวนั้น ระบบความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและบริบทที่ครอบครัวตั้งอยู่นับว่ามีความสำคัญต่อกัน ภายในครอบครัวต้องจัดการให้เกิดความสามารถ ศักยภาพในการดำรงอยู่และปรับตัวต่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่

ตลอดเวลา ในการปรับตัวดังกล่าวบริบทหรือสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ครอบครัวก็เป็น “ตัวช่วย” หนึ่งที่สำคัญอาจทำให้ครอบครัวสามารถปรับตัวได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา สังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นการส่งเสริมการศึกษาในมิตินี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกของครอบครัวแม่คนเดียวมีความพร้อมต่อการเรียนรู้พัฒนาตนเองและครอบครัว เช่น สถานเลี้ยงเด็กที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่เป็นแม่คนเดียวสามารถทำงานหารายได้มาจุนเจือครอบครัว สิทธิพิเศษในการฝึกอบรมด้านอาชีพเสริมรายได้ บริการการให้คำปรึกษาเพื่อให้สามารถรู้วิธีการจัดการอารมณ์และพัฒนาเป้าหมายการวางแผนครอบครัวในแบบไร้คู่ชีวิตและมีลูกที่ต้องเลี้ยงดู เป็นต้น

การพัฒนาบริบทดังกล่าวเกี่ยวข้องกับคนในสังคม โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับครอบครัวแม่คนเดียว นักวิชาชีพต่าง ๆ จึงต้องมีการเตรียมความพร้อมทั้งด้านทัศนคติที่เป็นกลาง ทักษะความสามารถในการทำงานกับครอบครัว โดยเฉพาะรูปแบบครอบครัวที่แตกต่างประเพณีนิยม การมีลักษณะเฉพาะของครอบครัวแม่คนเดียวนั้นจำเป็นต้องตระหนักในเรื่องที่เกี่ยวข้องด้านค่านิยมทางเพศ ศีลธรรมและการใช้ชีวิตของคนในต่างที่ต่างวัฒนธรรม เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการทำงานของนักวิชาชีพต่าง ๆ การจัดการเรียนรู้ที่ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจกลุ่มผู้เรียนคือครอบครัวแม่คนเดียวที่หลายปัญหาได้เปิดเผยตัวอย่างชัดเจน เช่น ปัญหาเศรษฐกิจที่ทำให้ครอบครัวแม่คนเดียวได้รับการจัดกลุ่มเป็นกลุ่มสวัสดิการครอบครัวยากจน ปัญหาด้านอารมณ์จิตใจที่เป็นเรื่องราวภายในมิใช่ความพิการด้านต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน และเรื่องทวิมาตรฐานทางเพศของครอบครัวและสังคมไทยที่ทำให้ผู้หญิงที่เป็นแม่คนเดียวหลาย ๆ รายยอมจำนนต่อการได้รับการปฏิเสธความรับผิดชอบจากฝ่ายชายที่เป็นพ่อของลูก หรือการที่ผู้ชายไม่ได้รู้สึกว่าเป็นความผิดในการผลักภาระรับผิดชอบการเลี้ยงดูลูกให้กับฝ่ายหญิงที่ต้องรับผิดชอบเพียงลำพัง มากกว่านั้นอุดมการณ์ความเป็น “แม่” ยังตอกย้ำผู้หญิงถึงความรับผิดชอบต่อลูกที่เกิดมาทั้งที่ตั้งใจและเกิดจากความไม่ตั้งใจ เป็นต้น

ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง 2 ประเด็นในการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว ดังนี้

2.1 เนื้อหาสาระความรู้ และพื้นที่การเรียนรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียว

2.1.1 เนื้อหาสาระความรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียว

จากผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้เปิดประเด็นในส่วนของเนื้อหาสาระความรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียว ใน 5 ประการ คือ 1.การรับบทบาทควบคู่ (การเป็นพ่อ - แม่) ของแม่คนเดียว

2. จิตวิทยาและความรัก (อารมณ์จิตใจ) : การเป็นแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น 3. การวางแผนการดำเนินชีวิตในแบบครอบครัวแม่คนเดียว 4. การประกอบอาชีพและเศรษฐกิจของครอบครัว และ 5. การเข้าถึงทรัพยากรและบริการต่าง ๆ ในสังคม การศึกษาสำหรับครอบครัวแม่เดี่ยวนั้นแต่ละหัวข้อล้วนมีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้อาจให้ความสำคัญกับส่วนหนึ่งส่วนใดเป็นหลักก็ได้ ซึ่งทั้ง 5 หัวข้อดังกล่าว ผู้วิจัยมิได้จัดความสำคัญตามลำดับจากมากไปน้อยหรือน้อยไปมากแต่อย่างใด หากแต่การเรียนรู้ที่ต้องมีเทคนิควิธีการ สื่อ วิทยากร และรูปแบบที่สอดคล้องกับบริบทวิถีชีวิตครอบครัว ซึ่งในปัจจุบันการจัดการเรียนรู้เฉพาะกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวของบางองค์กร ตลอดจนชมรมครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวก็มีกิจกรรมที่เสริมสร้างพัฒนาการเรียนรู้ของครอบครัวเช่นกัน ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้าของผู้วิจัยจะได้อภิปรายประเด็นที่เกี่ยวข้องทั้งนี้ ข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษาอาจจะไม่ครบถ้วนเป็นเพียงแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนการสอนนอกชั้นเรียนเฉพาะกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียว ดังประเด็นต่อไปนี้

- การจัดการเรียนรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียวในบ้านพักชั่วคราว
- การจัดการเรียนรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียวของชุมชน และสังคม

2.1.2 พื้นที่การเรียนรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียว

การเกิดหน่วยงาน/องค์กรที่ส่งเสริมการเรียนรู้ เรื่องครอบครัวตลอดจนแนวนโยบายด้านการศึกษาและภาคส่วนอื่นของสังคมที่เปิดพื้นที่ในการเรียนรู้สำหรับครอบครัวซึ่งครอบครัวแม่คนเดียว นับได้ว่าเป็นกลุ่มเฉพาะกลุ่มหนึ่งที่ได้มีพื้นที่การเรียนรู้ที่ชัดเจน ภายใต้อาณาเขตของครอบครัว โดยการสนับสนุนจากกองทุนสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ดังกล่าวมีการเปิดห้องเรียนพ่อแม่ และมีกิจกรรมอื่น ๆ มีโครงการต่าง ๆ ที่ตามมา หนึ่งในนั้นคือโครงการพัฒนาเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพื่อให้กลุ่มพ่อหรือแม่ที่เลี้ยงลูกเพียงลำพังครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวได้มารวมกัน พบเจอแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในพื้นที่เฉพาะกลุ่ม มีการพัฒนาแกนนำของกลุ่มเพื่อขยายการทำงาน กิจกรรมต่าง ๆ เช่น ห้องเรียนพ่อแม่ ค่ายครอบครัว การให้คำปรึกษา และกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ (จิตอาสา) เป็นต้น ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นชมรมฯ และมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันมีการริเริ่มจัดตั้งสถาบันเพื่อการพัฒนาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวตามลำดับ และมีการขยายพื้นที่จากกรุงเทพฯ ไปยังต่างจังหวัด เช่น เชียงใหม่ สุรินทร์ จันทบุรี เป็นต้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่ต้องพัฒนาต่อกรณีพื้นที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร คือ เรื่อง สถานที่จัดกิจกรรม ความไม่นิ่งของสมาชิกกลุ่ม เมื่อลูกเริ่มโตขึ้นก็จะต้องเรียนพิเศษ การไม่มีเวลาหรือกรณีการเป็นสมาชิกแต่ไม่สะดวกเดินทางมาเข้าร่วมกิจกรรมในวันหยุด เพราะติดภารกิจอื่น ๆ

“...ยังไม่ได้เข้าไปร่วมเลย หัวข้อเขาดี ๆ ทั้งนั้นนะ แต่ว่าไม่ได้ไป ไม่มีเวลาไป...คือแบบถ้าเราไม่ต้องไป แต่ร่วมกิจกรรมได้นะ คือเราทำงานไปด้วย

และร่วมกิจกรรมไปด้วยได้ไหม คือ จะมีเวลาที่จะเป็นส่วนตัวจริง ๆ คือ เวลาอยู่ที่ทำงาน...แต่ถ้ากลับบ้าน เรื่องอื่น ๆ ไม่ได้ทำแล้ว หมดเวลา...แต่ ช่วงเวลาทำงานก็ไม่ได้อีก เพราะกินเวลางานอีก...” (ทริปเปิ้ล)

การเข้าร่วมของครอบครัวแม่คนเดียวหรือพ่อคนเดียวในกิจกรรมดังกล่าว ส่วนมากจะเป็น วัยผู้ใหญ่ที่เป็นชนชั้นกลาง และสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรม การพัฒนาตนเอง แต่กรณีที่มีอายุไม่ มาก อายุไม่เกิน 25 ปี ขณะที่เป็นการครอบครัวแม่คนเดียวนั้นพบน้อย อาจเป็นการโทรเข้ามาขอ คำปรึกษาจากชมรมเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

“...วัยรุ่นหนุ่มสาวที่อายุไม่เกิน 25 ปี เท่าที่เห็นน้อยนะคะ ไม่เยอะ ส่วน ใหญ่ที่เข้ามาประมาณ 30 ปีขึ้นไป...28, 29 มีบ้าง แต่ 20 กว่าๆ ไม่ค่อยเห็น..จริง ๆ น่าจะมีอยู่เยอะ เพียงแต่ว่า ไม่แน่ใจว่าเรื่องการประชาสัมพันธ์ของเรา เข้าถึงแค่ไหน สองการกล้าเปิดตัว..ด้วยวัย งานและอาชีพ...ต้องทำงานด้วย หรือเปล่า แล้วก็ลูกเล็ก..และเรื่องการศึกษาคือ มองว่าแม่ ๆ วัย 20, 25 อาจ เป็นวัยที่ยังเรียนอยู่...” (ผู้ประสานงาน โครงการครอบครัวในสภาวะ ยากลำบาก)

การที่มีพื้นที่การเรียนรู้ที่เปิดต้อนรับเฉพาะกลุ่มครอบครัวพ่อ/แม่คนเดียว และครอบครัว ทั่วไปในกิจกรรมครอบครัวที่หน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ จัดขึ้น แต่จะพบว่าครอบครัวแม่คนเดียว กรณีวัยรุ่น อาจเข้าไม่ถึงพื้นที่การเรียนรู้ดังกล่าวด้วยสาเหตุหลายประการ แต่มิได้หมายถึงการไม่ ต้องการพื้นที่การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองของแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น วัยที่เป็นการสร้างตัวตน ความ ต้องการการยอมรับจากสังคมโดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับกลุ่ม เพื่อน ๆ เป็นอย่างมาก ตัวอย่าง ที่สะท้อนความต้องการพื้นที่เสริมสร้างการเรียนรู้เห็น ได้ชัดในกิจกรรมส่งท้ายก่อนปิดการสนทนา กลุ่ม โดยผู้วิจัยกำหนดโจทย์ให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มซึ่งเป็นแม่คนเดียวซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้ แสดงความรู้สึกหรือสิ่งที่อยากบอกกล่าวในการเข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้

“ความรู้สึกของฉัน ทำให้เห็นคุณค่าในตัวเรา ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับคน อื่นด้วย” (หนึ่ง)

“ความรู้สึกต่อกิจกรรมนี้ มีความสุข สนุกได้ระบายความรู้สึกข้างใน ออกมา ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อน ๆ “ (สี่)

“มีความรู้สึกที่ดีที่ได้มาที่นี่ และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อน ๆ ใน ครั้งนี้ และยังได้ความรู้ใหม่ ๆ อีก อยากให้มีการอบรมแบบนี้อีก...” (แปด)

เงื่อนไขและข้อจำกัดหลายประการก่อให้เกิดความไม่สะดวกหรือไม่ง่ายต่อการเข้าถึงพื้นที่ การเรียนรู้ที่ได้รับการจัดไว้เฉพาะกลุ่มครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว หนึ่งในเหตุผลดังกล่าว คือ

การมีลูกเป็นสิ่งที่ต้องปกปิดสังคมภายนอก ทักษะคิดเชิงลบของสังคมต่อผู้หญิงที่ตั้งครรภ์โดยไม่มีสามีรับผิดชอบและยังอยู่ในวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน ทำให้แม่คนเดียวหลายรายต้องอาศัยที่พักพิงที่บ้านพักชั่วคราว เพราะการตั้งครรภ์โดยยังไม่แต่งงานอาจเป็นที่ครหานินทาของคนในชุมชน พื้นที่การเรียนรู้ของครอบครัวแม่คนเดียวอาจเป็นที่บ้าน หากครอบครัวให้ความช่วยเหลือและยอมรับได้ บ้านพักชั่วคราว และชุมชน ซึ่งกรณีชุมชนในต่างประเทศมีโครงการต่าง ๆ ที่ให้บริการสำหรับผู้ปกครองวัยรุ่น เช่น โครงการผู้ปกครองวัยรุ่นหนุ่มสาวของเมือง Knox บริการต่าง ๆ ได้รับการจัดขึ้นเพื่อกลุ่มพ่อแม่วัยรุ่นโดยเฉพาะ เช่น การให้คำแนะนำโดยผู้ใหญ่ ลักษณะการจับคู่ระหว่างผู้ปกครองที่เป็นผู้ใหญ่กับผู้ปกครอง/พ่อแม่วัยรุ่น/วัยทีน ตั้งแต่การตั้งครรภ์จนลูกอยู่ในช่วงระยะปีต้น ๆ การช่วยเหลือเรื่องการเดินทาง และการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ของชุมชนด้านสังคมและกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ กลุ่มเพื่อนรายสัปดาห์สำหรับผู้ปกครองและเด็ก มีห้องที่มีอุปกรณ์ต่าง ๆ กิจกรรมต่าง ๆ ในที่ปลอดภัยและอาหารว่างที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ ผู้ปกครองวัยรุ่นสามารถใช้เวลาเล่นกับลูก คุยกับพ่อแม่วัยทีนคนอื่นได้ในเวลาเดียวกัน เป็นต้น (<http://www.umext.maine.edu/ParentEducation/teenparent.htm> 24 กันยายน 2551)

บริบทสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละประเทศ ทำให้การออกแบบจัดการเรียนรู้สำหรับกลุ่มพ่อหรือแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นอาจมีความแตกต่างกัน ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าจากตัวอย่างกิจกรรมที่กล่าวไว้กรณีที่พักที่เมือง Knox หากสภาพการจัดที่จัดเป็นพื้นที่ที่แลกเปลี่ยนความรู้ ระบายความรู้สึกของกลุ่มแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นได้ดี เพราะวัยรุ่นชอบกลุ่มเพื่อนต้องการสังคม แม้การจะออกแบบนวัตกรรมทางการเรียนรู้หรือสื่อลักษณะมัลติมีเดียหรืออื่น ๆ ที่สามารถดึงดูดความสนใจ สนุกและให้ความรู้สำหรับกลุ่มนี้ ก็น่าจะเป็นลักษณะควบคู่ คือ บางเรื่อง/หัวข้อก็จัดเป็นกลุ่ม บางหัวข้ออาจเป็นเดี่ยวได้ แต่สิ่งสำคัญคือ ความพร้อมของสังคมในการลงทุนเพื่อครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวที่มีความเสียเปรียบเชิงโครงสร้างครอบครัว ทำให้มีผลกระทบต่อการทำบทบาทหน้าที่ด้านต่าง ๆ ของครอบครัว เช่น เศรษฐกิจ การใช้เวลาความรัก และการอบรมเลี้ยงดู เป็นต้น กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาและเป็นกลุ่มที่มีผู้วิจัยสามารถเข้าถึงได้นั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับเศรษฐกิจสังคมชนชั้นที่มีความยากลำบากทางเศรษฐกิจถึงระดับฐานะปานกลาง การดูแลช่วยเหลือกรณีแม่คนเดียวที่เป็นวัยรุ่นและมีปัญหาครอบครัว หรือปัญหา ทับซ้อน องค์กรต่างประเทศได้จัดบริการการพักอยู่ในชุมชนเป็นพื้นที่เฉพาะและช่วยเหลือใน 3 ระยะ กล่าวคือระยะสั้น ให้สามารถดำรงชีวิตและพัฒนาลูก ระยะต่อมาก่อให้เกิดการสนับสนุนผู้ปกครอง แม่คนเดียววัยรุ่น และนักการดูแลลูกและเรื่องต่าง ๆ และระยะยาวคือ การสร้างเครือข่ายทางสังคมให้ครอบครัวเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้เองในอนาคต แต่ในประเทศไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่าการดูแลกรณีพ่อแม่วัยรุ่น โดยเฉพาะการเป็นพ่อหรือแม่คนเดียวเป็นเรื่องที่แต่ละครอบครัวต้องดูแลกันเอง พื้นที่สาธารณะชุมชนนั้นยังมีได้มีบทบาทเหมือนดังเช่นในหลาย ๆ ประเทศ ทั้งนี้ผู้วิจัยคิดว่าส่วนหนึ่งนั้นคือความแตกต่างกันในบริบทวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตครอบครัวและการช่วยเหลือเกื้อกูล

ที่ไม่เป็นทางการในสังคมไทย แต่ในสังคมตะวันตกการจัดบริการต่าง ๆ อาจมีความชัดเจนในโครงการกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ที่ต้องการใช้บริการสามารถเข้าถึงได้อย่างเป็นทางการเพราะในบางประเทศถือว่าเป็น “สิทธิของพลเมือง” ในการได้รับสวัสดิการดังกล่าวเพื่อเปิดโอกาสในการพัฒนาตนเองและครอบครัวต่อไป ซึ่งทั้งสองแบบที่กล่าวถึงต่างก็เอื้อประโยชน์แก่ครอบครัวแม่คนเดียวทั้งสิ้น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะได้ดำเนินการควบคู่กันไปทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ขึ้นกับบริบทความเหมาะสม หากมีความเป็นสังคมเมือง เช่น กรุงเทพมหานคร เป็นต้น การจัดโครงการ บริการและกิจกรรมต่าง ๆ อาจเป็นทางการมากกว่า แต่หากเป็นพื้นที่ชนบทก็อาจให้ความสำคัญกับการเกื้อกูลช่วยเหลือกันอย่างไม่เป็นทางการและมีโครงการบริการ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นทางการดำเนินควบคู่กันไปเพื่อที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกแก่ครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นได้พัฒนาการศึกษาตนเองและถูกเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

ข้อค้นพบหนึ่งของการวิจัยครั้งนี้เกี่ยวกับเจ้าหน้าที่/บุคลากร/ครู ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานกับครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น พบว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องในวิชาชีพต่าง ๆ หรือผู้ที่ให้ความรู้แก่กลุ่มนี้ ต้องมีทั้งความรู้และความรัก เมตตาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ เพื่อสร้างให้เกิดความไว้วางใจในเบื้องต้น เป็นการเตรียมเข้าสู่ประเด็นเนื้อหาการเรียนรู้อัน โดยพื้นฐานสำคัญหนึ่งคือ ทักษะและเทคนิคในการให้คำปรึกษา ซึ่งจะมีเพียงบางวิชาชีพที่เรียนเป็นกิจจะลักษณะ ข้อเสนอสนับสนุนเรื่องคุณสมบัติของผู้ให้ความรู้หรือวิทยากรเป็นไปในทิศทางเดียวกับ ข้อมูลที่ได้จาก งานสังเคราะห์บทเรียนเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว 5 จังหวัด ที่มีการระบุคุณสมบัติต่าง ๆ ของวิทยากร เช่น ต้องมีความสามารถในการสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ไม่วางตัวเป็นผู้รู้แต่เพียงผู้เดียว มีการใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ๆ มีความเป็นกันเองและเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมหรือผู้เรียนได้มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน เป็นต้น ดังนั้น ในส่วนของผู้ปฏิบัติงาน ผู้ที่เกี่ยวข้องและผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่บ้านพักชั่วคราว ครู ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดจึงควรได้รับการอบรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อนำมาใช้ในการทำงาน และหากขาดงบประมาณในการจัดอบรมฯ อาจขอการสนับสนุนจากแหล่งทุนต่าง ๆ ซึ่งจากข้อมูลที่ได้ พบว่า การให้ทุนเพื่อช่วยเหลือแก่องค์กรเอกชน และองค์กรด้านศาสนา ส่วนใหญ่มาจากต่างประเทศและเงินบริจาค การลงทุนของภาครัฐซึ่งมีบ้านพักเด็กและครอบครัวทั่วประเทศ อาจจัดตั้งเป็นศูนย์ที่มีภารกิจในการพัฒนานักวิชาการที่ทำงานด้านครอบครัวโดยเชี่ยวชาญเฉพาะในเทคนิค วิธีการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายแกนนำในการขยายการทำงานที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งในส่วนงานวิชาการและผู้ปฏิบัติงานตามหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ เพราะนโยบายด้านครอบครัวหรือนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2547 – 2556 โดยสำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ส่วนยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพบุคลากรเกี่ยวกับการพัฒนาครอบครัว มีดังนี้ (การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, กระทรวง มปป.)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพบุคลากรเกี่ยวกับการพัฒนาครอบครัว

- 1) สนับสนุนให้มีการผลิตบุคลากรที่ทำงานด้านครอบครัว โดยมีการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน รวมทั้งมีมาตรการประกันคุณภาพ
- 2) สร้างเสริมศักยภาพของบุคลากรที่ทำงานด้านครอบครัวอยู่แล้ว อันหมายรวมถึง ผู้ทำงานด้านเด็กปฐมวัย เด็ก เยาวชน ครอบครัว ผู้สูงอายุ ผู้พิการ กลุ่มครอบครัวผู้ด้อยโอกาส และครอบครัวที่ประสบปัญหาทางสังคม ด้วยการให้การศึกษอบรมทุกประเภทและทุกรูปแบบ ตลอดจนมีมาตรการประกันคุณภาพ
- 3) ส่งเสริมการผลิตบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง ในรูปแบบและแขนงวิชาที่สัมพันธ์กับครอบครัวและการพัฒนาครอบครัว
- 4) สร้างความตระหนักเรื่องจริยธรรม คุณธรรม ระบบค่านิยม เจตคติที่ถูกต้องต่อการพัฒนาครอบครัวในกระบวนการผลิตและพัฒนาบุคลากร
- 5) จัดสรรทรัพยากรเพื่อการผลิตและพัฒนาบุคลากรด้านครอบครัว
- 6) ส่งเสริมสนับสนุนและสร้างเครือข่ายองค์กรวิชาชีพ และองค์กรอื่น ๆ ที่ทำงานสัมพันธ์กับการพัฒนาครอบครัว

2.2 การพัฒนาประเทศกับการเรียนรู้พัฒนาครอบครัว

ความต้องการการศึกษา ของกลุ่มตัวอย่างครอบครัวแม่คนเดียว ซึ่งคาดหวังสำหรับตนเองและลูกได้มีการศึกษา โดยการศึกษาสำหรับตนเองให้ได้วุฒิการศึกษาที่สูงขึ้นเพื่อการมีอาชีพที่สร้างรายได้ที่มากขึ้นเพื่อการดูแลลูกต่อไปในอนาคต ซึ่งการศึกษาในมิติดังกล่าวจึงเป็นการศึกษาที่อิงกับสัญลักษณ์ที่แทนค่าคือ วุฒิบัตร หากใช้การศึกษาที่เติมเต็มชีวิตการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ดังการปฏิรูปการเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นสำคัญไม่

“...การพัฒนาผู้เรียนครบทุกด้าน ทั้งทางกาย ทางจิตหรืออารมณ์ ทางสังคมและทางสติปัญญา ซึ่งรวมถึงพัฒนาการทางจิตวิญญาณด้วย มนุษย์ต่างจากสัตว์ที่มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณ (Spiritual Development)... นักเรียนแต่ละชั้นมีครูอันหลากหลาย เช่น พ่อแม่ พี่น้อง เพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน ผู้ประกอบการต่าง ๆ พระ...”(ประเวศ วะสี, 2543)

การเรียนที่มีชีวิตเป็นที่ตัวตั้ง และการปรับบทบาทให้การศึกษาของครอบครัวไปเป็นบทบาทของแหล่งวิชาการความรู้ ทำให้การเดินทางกระบวนการศึกษาต่าง ๆ สร้างค่านิยมให้คนในสังคมมีความเชื่อและศรัทธาใน “ผู้เชี่ยวชาญ” “ผู้รู้” ดังนั้นข้อมูลต่าง ๆ ที่มาจาก “ผู้รู้” นักวิชาการ นักวิชาชีพจึงได้รับความเชื่อถือจากสังคม จนบางครั้งทำให้พ่อแม่ละเลยมองข้ามความสำคัญ

ความรู้ ความสามารถที่มีอยู่ในตนเอง สิ่งที่เป็นภูมิปัญญาในการเลี้ยงดูลูกแบบคนไทยต่าง ๆ โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่มีพื้นฐานการให้ด้วยความรักที่ก่อให้เกิดการดูแลเรียนรู้ได้อย่างมีพลัง

“...ตั้งแต่ลูกเกิดมาเป็นเบบี๋แล้วก็ต้องฟังแพทย์ ฟังนักวิชาชีพทั้ง ๆ ที่ตัวเองพ่อแม่ น่าจะดูแลได้ แล้วก็เข้าใจลูกมากกว่าคนอื่น...พอหมอพูด โอ๊ย ฉันก็เคยอย่างนั้นอย่างนี้ จริง ๆ มันมีอยู่แต่พอ..ต้องให้หมอบอก”(ผู้ประสานงานโครงการครอบครัวในสภาวะยากลำบาก)

“...เราเชิญคุณหมอ นักวิชาการเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องการวางแผนครอบครัว ทักษะชีวิต มิติหญิงชาย การดูแลสุขภาพด้วยแฮดส์ โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เราให้เต็มลิมิต (limit)...” (นักจิตวิทยา)

“...การทำ Self help group ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญก็สามารถจัดการกันเองโดยใช้บริบทของกลุ่มได้เลย...มีทุกคนปลอดภัย คนที่สร้างทักษะขจัดความเครียด...แนะนำเทคนิคว่าลองทำวิธีนี้จะดีกว่ามั๊ย...” (ผู้เชี่ยวชาญ C)

ข้อความที่กล่าวถึงในการบ่งบอกถึงความเชื่อในตัวผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาชีพที่ได้รับการศึกษาที่ส่งผ่านระบบโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่ในการจัดเกลาสร้างการเรียนรู้ในมิติครอบครัว ในขณะที่เดียวกันท่ามกลางสังคมซึ่งมีความหลากหลายและการไหลทะลักของข้อมูลข่าวสารความรู้ การเข้าถึงข้อมูลต่าง ๆ เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ผู้คนส่วนหนึ่งของสังคมไทยก็ยังคงมองว่าบทบาทการสร้างเสริมการเรียนรู้ การดูแลลูกนั้นครอบครัวยังคงมีพื้นที่และมีอำนาจในการดูแลเด็กในฐานะที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่ใกล้ชิดและมีสายสัมพันธ์ความรัก ความเข้าใจ พ่อแม่จึงเป็น “ผู้รู้” ตัวจริง ในขณะที่พ่อแม่ผู้ปกครอง อีกส่วนหนึ่งของสังคมไทยกลับมอบหมายให้ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในรูปแบบของนักวิชาการ นักวิชาชีพต่าง ๆ เข้ามาเป็น “ผู้รู้” หลักในการเลี้ยงดูสร้างสูตรต่าง ๆ ความศรัทธาและความเชื่อในวิชาการสมัยใหม่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศเข้าสู่ความทันสมัยของสังคมไทย

กระบวนการพัฒนาประเทศจากยุคการใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับแรกเริ่มในปี พ.ศ. 2504 การเริ่มต้นการพัฒนาประเทศด้วยการให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ตามแนวคิดภาวะทันสมัย (Modernization) ‘จวบจนแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 – 5 การสะท้อนถึงผลกระทบของการพัฒนาในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดการล่มสลายของครอบครัวไทย การย้ายถิ่น ความรุนแรง การแตกแยกของครอบครัว ซึ่งทำให้มีนโยบายเพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัวไทย การกล่าวถึงการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม การมีการรณรงค์

คำขวัญ และวันครอบครัว คือวันที่ 14 เมษายน ของทุกปี และในปี พ.ศ. 2537 ได้เริ่มมีนโยบายและแผนระยะยาวด้านครอบครัวเป็นครั้งแรก ในปีครอบครัวสากล ภายใต้ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) ครอบคลุมทั้งการพัฒนาประเทศ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาครอบครัวได้เปลี่ยนทิศทางจากการมีเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศไปสู่กระบวนการที่มี “คน” เป็นศูนย์กลางการพัฒนา ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2549) จวบจนปัจจุบัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550- 2554) ระยะเวลา 1 ทศวรรษเศษของการให้ความสำคัญกับการพัฒนาครอบครัว และชุมชนเข้มแข็ง มิติครอบครัวก็ยังคงเป็นการเรียนรู้แบบครอบครัวปัจเจก การศึกษาที่สมาชิกครอบครัวสามารถเรียนรู้และพัฒนา โดยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาตามอัธยาศัยจากสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต และสื่อสิ่งพิมพ์ (วารสาร หนังสือบันเทิง สารคดีต่าง ๆ) เป็นต้น การบริโภคและการเข้าถึงจึงเป็นเรื่องที่สมาชิกในครอบครัวจะมีกำลังซื้อ ความสนใจและการให้ความสำคัญเพียงไร

ในขณะที่วิถีชีวิตครอบครัวไทยเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะสังคมเมืองเฉกเช่นกรุงเทพมหานคร กระแสการพัฒนาได้ส่งผลทั้งด้านค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว การใช้ชีวิตที่เป็นปัจเจก เน้นการทำงาน การเรียนที่มุ่งแข่งขัน และจัดประสิทธิภาพประสิทธิผลเชิงวิชาการ ความรู้ที่จะนำไปประกอบอาชีพในอนาคต วุฒิบัตรคือ เครื่องตรวจจับระดับความรู้ความสามารถ โรงเรียนสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เป็นสถานที่ที่เด็กและเยาวชนใช้เวลาอยู่ไม่น้อยกว่าเวลาที่อยู่ในครอบครัวสำหรับหลาย ๆ ครอบครัว การทำหน้าที่ในการให้การศึกษาของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่มีผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญคอยให้การดูแลดู แต่ชุดความรู้ที่เกี่ยวกับครอบครัวที่ช่วยให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้และพัฒนาการทำบทบาทความสัมพันธ์ เสริมสร้างทักษะและเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในฐานะสมาชิกหนึ่งของครอบครัว กลับไม่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษาระดับต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐานการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเด็ก และเยาวชนในบางระดับที่เป็นระดับการศึกษาที่ผู้เรียนพึ่งตนเองได้แล้ว เช่น ระดับปริญญาบัณฑิต และระดับบัณฑิตศึกษา เป็นต้น เป็นข้อสังเกตว่าการศึกษาในโรงเรียนเป็นระบบที่เด็กและเยาวชนกลุ่มใหญ่ของประเทศต้องเข้ารับการศึกษา แต่การศึกษาในเรื่องครอบครัวกลับเริ่มปรากฏตัวตนที่ชัดเจนในระดับอุดมศึกษาเมื่อกล่าวถึงการศึกษาระบบ

“...ในระบบก็มีสูตรในระบบ คือเขามีเป็นแพคเกจจิ้งเดียว คือทั้งในระบบและ กศน. เขาไม่ได้แตะเรื่องของแบบฝึกหัดชีวิตอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ว่าไปตามบริบทของการเรียนรู้ทางสติปัญญา...อันหนึ่งที่จะรับมาไม่ว่าจะอยู่ใน กศน. หรือในระบบก็คือ ดิกรี วุฒิบัตร....แต่ในแง่ของชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว...ทั้งในระบบของ กศน. (สรรพนามแทนตัวผู้พูด) ไม่คิดว่ามีส่วนไหนที่ตอบสนองเลย...” (ผู้เชี่ยวชาญ C)

“...ควรจะทำหลักสูตรครอบครัวศึกษาให้กับเด็กใน 4 ระดับ ตั้งแต่อนุบาล ประถม มัธยม อุดมฯ...ให้มีลักษณะเป็นซีรียัร้อยกันไปตั้งแต่ต้นจนจบ... และหลักสูตรที่ใช้สำหรับครอบครัว...ทำได้ในหลายมิติ...ส่งผ่านไปยัง ครอบครัวโดยหน่วยงานด้านอนามัย เช่น กระทรวงสาธารณสุข...กระทรวง พัฒนาสังคมฯ กระทรวงศึกษาธิการ โดยระบบการศึกษานอกโรงเรียน เพราะว่าการศึกษานอกโรงเรียนต่อไปยังการศึกษาตามอัธยาศัยได้ (ผู้เชี่ยวชาญ A)

การเสนอแนวทางที่จะปรับเปลี่ยนให้การศึกษาร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาครอบครัว โดยผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ นับว่ามีความสอดคล้องกันและผู้วิจัยคิดว่ามีแนวโน้มความเป็นไปได้ในบริบทสังคมไทย เนื่องจากข้อมูลจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า แนวนโยบายด้านการศึกษามีการ ออกแบบ พรบ. ใหม่ ที่ช่วยให้การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาครอบครัวเป็นไปในทิศทางที่ดี เช่น พรบ. การส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 เป็นต้น ตัวอย่างหนึ่งของการมีนโยบายของ กศน. ส่งผลให้มีการริเริ่มโครงการ กิจกรรมต่าง ๆ ที่ช่วยในการพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัว

“...นโยบายของ กศน. ก็พูดถึงการศึกษาของครอบครัว เริ่มมีบรรจุ...แล้วก็มี กิจกรรมโครงการฯ ...เช่น การจัดกิจกรรมค่ายครอบครัววิทยาศาสตร์...ศูนย์ ฝึกอาชีพตามชายแดน ก็พัฒนาอาชีพ ยุติการพัฒนา คือ ครอบครัว พ่อแม่ ลูก ก็ช่วยกันทำเรียนรู้ร่วมกัน...สมัยก่อนอาจจะแยกว่าแม่บ้านมาเรียน...” (ผู้เชี่ยวชาญ B)

ความรู้เพื่อครอบครัวก็เริ่มเป็นไปในทิศทางที่ดีอีกหนึ่งตัวอย่าง คือ การจัดตั้งศูนย์วิจัยและพัฒนาการศึกษาสำหรับพ่อแม่และทักษะชีวิต ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเป็นแหล่งความรู้และแหล่งอ้างอิงระดับชาติ ด้านการจัดการเรียนรู้ ตลอดชีวิตสำหรับพ่อแม่ และการพัฒนาทักษะชีวิตพ่อแม่ผู้ลูก (<http://www.edu.chula.ac.th/infed/parents.htm>, 6 ก.ค.2551) อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานต่าง ๆ อาจต้องใช้ระยะเวลาเพื่อก่อให้เกิดกระบวนการต่าง ๆ ในการทำงาน การพัฒนาต่อยอดในระยะกลางและระยะยาว รวมถึงผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต่อไปในอนาคตในเรื่องการศึกษาเรียนรู้ของครอบครัว อีกส่วนหนึ่งที่สำคัญที่จะขาดการกล่าวถึงไม่ได้ คือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีใช้ส่วนราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติกองทุนสนับสนุน การส่งเสริมสุขภาพ พ.ศ. 2544 ภายใต้การกำกับดูแลของนายกรัฐมนตรี มีแผนการเรียนรู้เพื่อสุขภาวะ ซึ่งเป็นหนึ่งในแผนงานหลัก ภายใต้แผนงานฯ ดังกล่าวมีมิติการเรียนรู้ของครอบครัว คือ แผนงานสุขภาวะครอบครัว ซึ่งดำเนินการเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ภายใต้

ยุทธศาสตร์ไตรพลังของ สสส. คือ พลังปัญญา พลังสังคม และพลังนโยบาย (แผ่นพับประชาสัมพันธ์ สสส.)

3. นโยบาย กลไกการดำเนินงานของหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว

โอกาสในการพัฒนาการศึกษาสำหรับครอบครัวนับได้ว่ามีแนวโน้มเป็นไปในทิศทางที่ดี เนื่องจากนโยบายทั้งในส่วนนโยบายด้านการศึกษา และนโยบายด้านสังคมสำหรับยุทธศาสตร์การพัฒนาครอบครัวฉบับปัจจุบัน (พ.ศ. 2547 – 2556) ที่เปิดพื้นที่ทางสังคมในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาครอบครัว อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมนั้นจะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ เพื่อการทำงานไปสู่จุดหมายเดียวกันตามนโยบายและยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาครอบครัวของประเทศ ในทางปฏิบัติยังมีข้อควรพัฒนาที่เป็นโอกาสที่ดีในการพัฒนาการดำเนินนโยบายต่อไป ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลในส่วนของผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นนักการศึกษา และนักวิชาชีพด้านการแพทย์ รวมถึงงานด้านสวัสดิการสังคมประเด็นหนึ่งซึ่งเห็นพ้องต้องกัน คือ การดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการโดยหน่วยงานหลักที่ทำงานด้านครอบครัวของประเทศไทย มีภาระงานที่หลากหลาย ประกอบบุคลากรที่อาจจะน้อยและขาดความชำนาญเฉพาะทางกับภาระงานที่หลากหลาย ทำให้การดำเนินการด้านครอบครัวอาจต้องปรับแนวทางการดำเนินการ อีกสาเหตุหนึ่งคือ งานด้านครอบครัวกระจายไปในหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ รวมถึงด้านเด็กและเยาวชน ข้อเสนอจึงเป็นการจัดตั้งศูนย์รวมงานด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัวให้เป็นเพียงหนึ่งศูนย์รวมความรับผิดชอบ เช่น ตั้งเป็นกระทรวงเด็ก เยาวชนและครอบครัว เป็นต้น ซึ่งในต่างประเทศก็มีการบริหารจัดการที่เน้นศูนย์กลางที่ช่วยให้มีการกระจายงานที่ชัดเจน และมีผู้ชำนาญการเฉพาะทาง ซึ่งแนวทางดังกล่าวผู้วิจัยคิดว่าในอนาคตอาจมีความเป็นไปได้ในระยะกลางถึงระยะยาว เนื่องจากในปัจจุบันนี้ได้มีความพยายามจัดตั้ง สถาบันครอบครัวศึกษา เพื่อเป็นศูนย์ในการรวมดูแลด้านนโยบายการจัดการเฉพาะทางด้านครอบครัว โดยการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของการดำเนินการ

ประเด็นที่น่าสนใจที่เป็นจุดร่วมของผู้ปฏิบัติงาน/ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่มาจากหลายสังกัด/หน่วยงาน ได้กล่าวถึงระบบการดำเนินการ ซึ่งบางองค์กร/หน่วยงานยังคงทำงานเชิงรายกรณี การทำงานภายใต้ข้อจำกัด/ทรัพยากรที่มีอยู่ โดยขาดการดึงใช้ทรัพยากรร่วม หรือการทำงานในลักษณะส่งต่ออย่างมีประสิทธิภาพ เพราะบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรณีการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว เช่น ในกรณีกลุ่มที่มีที่อยู่ไม่เป็นที่ หรือหากเป็นแม่คนเดียวที่เร่ร่อนก็อาจใช้เครือข่ายเด็กเร่ร่อน และศึกษานอกระบบที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายพิเศษได้ หรือการมีส่วนร่วมในลักษณะหุ้นส่วน หากยุทธศาสตร์ใดเกี่ยวข้องเกี่ยวกับหน่วยงาน/องค์กรใดค่อนข้างมาก อาจเป็นเจ้าภาพ

ร่วมกัน ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ แม้ในนโยบายการพัฒนาครอบครัวจะมีส่วนที่พูดชัดเจนว่าเกี่ยวข้องกับระบบการศึกษา แต่การดำเนินงานที่เห็นได้ชัดเจนในส่วนของการศึกษาอาจต้องการการดำเนินการต่อเนื่องให้เห็นเป็นรูปธรรมต่อไป ส่วนนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของครอบครัวมีระบุไว้ชัดเจน หากสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพย่อมช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวได้ ในขณะเดียวกันสำหรับครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น อาจมีการกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์ที่เป็นการทำงานเฉพาะกลุ่มอีกครั้งที่มีรายละเอียดทั้งในส่วนของการเรียนรู้ที่จำเป็น ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้สามารถให้สาระเนื้อหาได้ส่วนหนึ่งควบคู่ไปกับการเตรียมความพร้อมเสริมในด้านปัจจัยทางสังคมที่สนับสนุนอื่น ๆ เช่น มาตรการด้านภาษี การจัดสวัสดิการชุมชน การมีส่วนร่วมของภาคสังคม เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยเชื่อมั่นว่าหากนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาครอบครัวฉบับปัจจุบัน (พ.ศ. 2547 – 2556) ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในเบื้องต้น จะมีสิ่งที่เป็นผลสะท้อน/ผลกระทบไปสู่มิติรายละเอียดอื่นตามมากับสถานการณ์ครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งรูปแบบ และบทบาทหน้าที่วิถีชีวิตและความหมายของครอบครัวในยุคร่วมสมัย เฉกเช่นเดียวกับการเกิดชมรมครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีพื้นที่เฉพาะให้สมาชิกครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ก็ไม่ได้เกิดขึ้นมาทันใด แต่จุดเริ่มคือการมีกิจกรรมครอบครัวทั่ว ๆ ไป ภายใต้แผนงานสุขภาวะครอบครัว โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จึงเกิดเป็นโครงการพัฒนาเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ด้วยการมองเห็นปัญหาความแตกต่างของการเป็นครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ซึ่งมีความบกพร่องเชิงโครงสร้างจวบจนพัฒนามาเป็นชมรมเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

ยุทธศาสตร์หลักที่เป็นแนวทางการดำเนินการของนโยบายการพัฒนาครอบครัวไทยในปัจจุบัน มีดังนี้ ยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาศักยภาพของครอบครัวแบบองค์รวม ยุทธศาสตร์หลักการสร้างหลักประกันคุ้มครองทางสังคมของครอบครัว ยุทธศาสตร์หลักการสร้างระบบกลไกบริหารจัดการให้เกื้อหนุนความเข้มแข็งของครอบครัว และยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายทางสังคมเพื่อพัฒนาครอบครัว โดยยุทธศาสตร์ที่กล่าวถึงเรื่องการศึกษาเรียนรู้ชัดเจน คือ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้เพื่อพัฒนาครอบครัว ซึ่งอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์หลัก คือ ยุทธศาสตร์หลักการพัฒนาศักยภาพของครอบครัวแบบองค์รวม (การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, กระทรวง) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) จัดการศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวทุกรูปแบบทั้งในและนอกระบบโรงเรียน รวมทั้งการศึกษาตามอัธยาศัยที่เหมาะสมและอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ สามารถถ่ายทอด ค่านิยม จริยธรรม และคุณธรรม รวมทั้งมีเจตคติที่ดีในการดำเนินชีวิต ครอบครัวที่มีความสุข และพึ่งพาตนเองได้ ตระหนักบทบาทหญิงชาย เคารพสิทธิกันและกัน มีค่านิยมความเป็นครอบครัว และจริยธรรมทางเพศ ตลอดจนงานการสร้างวิถีชีวิตประชาธิปไตยในครอบครัว

2) เตรียมความพร้อมก่อนสร้างครอบครัว โดยเฉพาะก่อนแต่งงานและสำหรับคู่สมรสให้มีการวางแผนการดำเนินชีวิตครอบครัว รู้คุณค่าและรับผิดชอบปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของตนตามสถานภาพของวงจรชีวิตในครอบครัวในฐานะสามี ภรรยา พ่อ แม่ ลูก ผู้ปกครอง ลุง ป้า น้า อา และปู่ ย่า ตา ยาย

3) พัฒนาทักษะการสื่อสาร เพื่อสร้างและรักษาสัมพันธภาพที่ดี ดูแล เอื้ออาทรต่อกันและมีเวลาให้กับครอบครัว

4) อบรมเลี้ยงดูลูกหลานให้มีพัฒนาการสมคูลรอบด้านและเหมาะสมตามวัย มีวินัยในตนเอง รู้จักใช้สันติวิธีในการแก้ไขปัญหา เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม รวมทั้งค่านิยมทางเพศ มีทักษะชีวิตปฏิบัติตนเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวและพลเมืองดีที่สร้างสรรค์ รู้จักสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ ห่วงใยสังคม และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย และสังคมโลก

5) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ครอบครัวมีความรู้ ทักษะ และสามารถเอาใจใส่ดูแลสุขภาวะของสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะที่เป็นผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ป่วยเรื้อรังได้

การดำเนินการตามยุทธศาสตร์การเรียนรู้เพื่อพัฒนาครอบครัวจะเห็นได้ว่า จำเป็นต้องอาศัยความรู้ศาสตร์ด้านการเรียนการสอนของนักการศึกษาเป็นอย่างมาก ซึ่งหากมีการดำเนินการเป็นลักษณะครอบครัวศึกษาในลักษณะชุดความรู้ใหญ่เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวเข้าเป็นหลักสูตรคู่ขนานกับความรู้เชิงวิชาการ ก็จะทำให้เด็ก เยาวชน สามารถค่อย ๆ เติบโตความรู้ที่นำไปใช้ในการทำบทบาทการเป็นสมาชิกหนึ่งของครอบครัวที่จะเป็นตัวหลักเป็นพลังในการเป็นครอบครัวที่เข้มแข็ง และผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีชุดที่บูรณาการเป็นการร้อยติดความรู้ในแต่ละช่วงก่อนที่เด็กจะย้ายโรงเรียนหรือจบได้วุฒิการศึกษาแต่ละระดับ เช่น ประถมศึกษาปีที่ 6, มัธยมศึกษาปีที่ 3 และมัธยมศึกษาปีที่ 6 เป็นต้น เพราะจากข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่าส่วนใหญ่จะจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 และประถมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งจะเป็นการติดอาวุธทางปัญญา และเด็กสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงหากมีเหตุอันทำให้ต้องหลุดจากระบบการศึกษาและมีสามี/ภรรยาสร้างครอบครัวขึ้นใหม่ นอกจากนี้กลุ่มเป้าหมายที่นักการศึกษาหรือผู้ปฏิบัติงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการด้านการศึกษาเรียนรู้เพื่อการพัฒนาครอบครัวน่าจะทำงานเชิงรุก เช่น ตามกลุ่มเดี่ยว กลุ่มที่อพยพย้ายถิ่นหนุ่มสาวที่มาพักอาศัยกันเอง การให้ความรู้กับหนุ่ม-สาวในโรงงานอุตสาหกรรม การจัดกลุ่มชมรมฯ ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้กับแหล่งชุมชนแออัด เด็กและเยาวชนรวมถึงผู้ปกครองที่อยู่ในครอบครัวที่ต้องคิดต่าง ๆ เป็นต้น

“...เด็กที่บ้านกาญจนาได้เรียนรู้ตรงนี้ เหมือนเอาเชื้อโรคมาทำวัคซีน...การเป็นพ่อที่ดีต้องทำอะไร เราใส่ทักษะตรงนี้เข้าไป...เพราะเขาเป็นพ่อไม่ใช่แค่แม่เดี่ยวอย่างเดียว แต่พ่อก็ต้องรับผิดชอบเหมือนกัน...และผู้ปกครองเขามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบตัวเขา ผมว่ามันเป็นจุดเปลี่ยนและเป็นการ

สร้างการมองเห็นที่สำคัญ บ้านกาญจนาฯ ทำงานกับพ่อแม่ปัจจุบันเยอะมาก ปีละ 5-6 ครั้งต้องมา ไม่มาไม่ได้ มันเป็นความรับผิดชอบที่ลูกเขาจะเรียนรู้ ตอนนี้มีมันถูกถ่ายทอดโดยอัตโนมัติอยู่แล้ว ในฐานะที่เขาเป็นพ่อ ...” (พนักงานกรมพินิจฯ)

หากสังคมมีการเสนอแนะทางเลือกทางออกร่วมคิดร่วมสร้าง การส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว สามารถทำได้ไม่ต้องรอจนเกิดปัญหาแล้วมาตามแก้ไข เพราะคุณลักษณะหนึ่งที่สำคัญของครอบครัวเข้มแข็ง คือ ความสามารถในการจัดการความเครียด และวิกฤตของครอบครัว ทั้งนี้ทุกภาคส่วนของสังคมสามารถดึงบทบาทความสำคัญของตนเองและหน่วยงาน สาขาวิชาชีพ เพื่อการพัฒนาครอบครัวตามความรู้ ความเชี่ยวชาญชำนาญ ประเด็นที่สำคัญคือ บริบททางสังคมที่สำคัญและสัมพันธ์กับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ดังนั้นการสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่สังคม โดยการนำเสนอของสื่อเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยคิดว่ามีความสำคัญกับ “พื้นที่ทางสังคม” สำหรับครอบครัวแม่คนเดียว โดยเฉพาะกลุ่มพ่อแม่วัยรุ่น เช่น

“...การแถลงข่าว เด็กไทยกับ 10 สถานการณ์เด่นรอบปี 2551...ปัญหาแม่วัยรุ่นที่มีเด็กอายุต่ำกว่า 19 ปี มาทำคลอดสูงขึ้นต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2548 - 2551 โดยปี 2551 ประมาณว่ามีถึง 77,092 คน จากปี 2550 ที่มี 68,835 คน ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความไม่พร้อมในการเลี้ยงดูบุตร ปัญหาเศรษฐกิจ เพราะไม่มีงานทำ สังคมต้องร่วมแก้ไขเนื่องจากนำไปสู่ปัญหาอื่นอีกมาก” (มติชนรายวัน, 27 ธันวาคม 2551)

การเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติของคนในสังคมไทย การนำเสนอข่าวในเชิงสถานการณ์ให้สังคมทราบปรากฏการณ์ทางสังคม นับว่า เป็นสิ่งที่ดี แต่การนำเสนอในเชิงปัญหา ความบกพร่อง และตอกย้ำในปรากฏการณ์ด้านลบเป็นระยะ ๆ ส่วนหนึ่งก่อให้เกิดการกระบวนกรทางวัฒนธรรม การนำเสนอข่าวสารที่เสนอปัญหาแต่ไม่มีทางเลือกทางออก แง่มุมที่ดีให้เห็นควบคู่กันไปในการแก้ปัญหาที่เป็นปัญหาที่สร้างกระแสความสนใจของสังคมได้ในเวลาที่รวดเร็วและในวงกว้างของสังคม แต่การเรียนรู้ของประชาชนในสังคมส่งผลต่อทัศนคติของกลุ่มครอบครัวที่มีความบกพร่อง กลุ่มเสี่ยงต่าง ๆ เช่น ครอบครัววัยรุ่น ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว เป็นต้น ดังนั้นผู้วิจัยคิดว่าการหลอมสร้างทัศนคติเชิงบวกที่มีต่อครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นนี้คงไม่สามารถหลอมสร้างภายในวันสองวัน แต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่ต้องอาศัยระยะเวลาดังที่กล่าวแล้ว แน่แน่นอนว่าทัศนคติเชิงบวกไม่ใช่การเห็นดีเห็นงามให้เกิดมีครอบครัวกรณีวัยรุ่นกันมาก ๆ ในสังคม หากแต่เมื่อเป็นครอบครัวแม่คนเดียวแล้วการเสริมสร้างความเข้มแข็งกับครอบครัวเหล่านี้ควรเป็นเช่นไร ส่วนหนึ่งของครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นอาจมีความเสี่ยงเกิดเป็นวงจรแม่วัยรุ่นในรุ่นลูกได้ในหลายกรณี ดังเช่น

“...มี case ที่มา แม่อายุ 30 ปี ลูกอายุ 15 ลูกท้อง มันก็ตอบได้ ทีแม่ยังท้องได้
หนูท้องบ้างจะเป็นไรไป นั่นคือคำตอบที่ลูกเถียงแม่...” (นักจิตวิทยา)

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมไทย จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า ทักษะคิดเป็นสิ่งที่สำคัญในแนวทางการดำเนินนโยบาย และการเข้ามาเป็นส่วนร่วมหนึ่งในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว เช่น การเห็นว่าไม่ใช่งานสำคัญที่ต้องมาทำเพราะมีหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงอยู่แล้ว ทักษะคิดและค่านิยมการเป็นใหญ่ของชายที่สามารถมีภรรยาหลาย ๆ คนในเวลาเดียวกัน คนในสังคมไทยหลายส่วนอาจเห็นว่าไม่ใช่เรื่องผิดปกติ ชำ้ยังให้การสนับสนุนเห็นได้จากการที่ครอบครัวฝ่ายชายผู้เป็นพ่อของลูก กรณีตัวอย่างของการศึกษาครั้งนี้ บางรายที่ช่วยลูกชายตนเองปกปิดการมีผู้หญิงอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับลูกชายของตน บางรายก็ออกตัวปกป้องว่ากล่าวแม่คนเดียวที่ไปถามถึงความรับผิดชอบของฝ่ายชาย ตลอดการศึกษาวิจัยที่ดำเนินมาจนถึงปลายทางมีหลายประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยคิดว่าการทำงานโดยตรงกับกลุ่มครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นนั้นอาจยังไม่เพียงพอ หากแต่บริบทสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยเฉพาะครอบครัว(รุ่นพ่อ-แม่) เครือญาติ นักวิชาชีพแขนงสาขาต่าง ๆ โดยเฉพาะการเตรียมหลอมสร้างเด็กและเยาวชนด้วยหลักสูตรทางการศึกษาในรูปแบบต่าง ทั้งการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาอุดมศึกษาจำเป็นต้องแทรกเสริมมิติของครอบครัว ครอบครัวศึกษาเข้าไปเพิ่มพื้นที่การมีอำนาจต่อรองกับกระแสการพัฒนาที่ต้องตั้งคำถามทบทวน ประโยชน์ที่คุ้นหูที่ว่า ครอบครัวเป็นนิวเคลียสของสังคม ตลอดจนการท่องจำว่าครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุดแต่มีความสำคัญมากที่สุด คงเป็นสิ่งที่คุ้นชินกันกับผู้คนในสังคมไทย แต่ความสำคัญนั้นผู้ที่มิบทบาทรับผิดชอบความอยู่ดีมีสุขเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวกลับเป็นเรื่องที่แต่ละครอบครัวต้องรับผิดชอบกันไป ทั้ง ๆ ที่แนวคิดครอบครัวเข้มแข็งนั้นจะตัดเรื่องความสัมพันธ์ของบริบทชุมชนนั้นไม่ได้เลยในสังคมไทย ดังนั้น ผู้วิจัยคิดว่า การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว ภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมอาจต้องคิดต่อยอดและดำเนินการโดยไม่รีรอ เพราะสิ่งนี้จะช่วยให้การเป็นครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นไม่ใช่เรื่องที่เป็นเหมือนโรคที่น่ารังเกียจโดยไม่เสนอทางเลือกอื่น ๆ ให้ มากกว่านั้นยังเป็นความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของนักวิชาชีพสาขาต่าง ๆ องค์กร/หน่วยงาน ปัญหาครอบครัวจะได้รับการแก้ไข การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวจะได้รับการเติมเต็ม หากทุกคนในสังคมเห็นคุณค่าและความสำคัญของครอบครัวอย่างเป็นจริงมิใช่เป็นฝากเป็นอุ้มการณร์ของคนรุ่นลูกรุ่นหลาน ค่อยมาสานต่อให้เป็นจริงต่อไป

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบข้อมูลที่น่าสนใจในหลายส่วน และหลายช่วงตอน ตลอดระยะเวลาที่เริ่มจากการค้นหากลุ่มเป้าหมาย หรือกลุ่มตัวอย่างที่มีพื้นที่ทางสังคมในอาณาเขตบริเวณเฉพาะบางแห่ง เช่น บ้านพักชั่วคราวสำหรับผู้หญิงที่ประสบปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ชุมชนแออัดที่มีหลายปัญหาซับซ้อน ยาเสพติด การมีลูกหลังจากจบ ม. 3 หลุดจากระบบการศึกษา เป็นต้น บางส่วนที่อยู่ร่วมกับครอบครัวก็อาจเป็นกรณีปกปิด ให้ลูกเรียกพี่ และเรียก ตา ยาย ว่าพ่อ แม่ บางรายก็มีภารกิจทำงานทั้งลูกไม่มีเวลามานั่งให้ข้อมูลตอบการสัมภาษณ์ แต่ก็ยังเห็นว่าประสบการณ์ชีวิตของคนอาจเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น จึงสละช่วงเวลาที่ว่างพอจะคุยได้ คือการเป็นเวรเยี่ยมผู้ป่วยซึ่งเป็นญาติที่โรงพยาบาล การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลทางอ้อม โดยการประสานงานกับ วัด โรงเรียน และมูลนิธิด้านเด็กและครอบครัว ตลอดจนองค์กร/หน่วยงานด้านผู้หญิง เด็กและครอบครัว

ประสบการณ์การเก็บข้อมูลและศึกษาวิจัยกรณีแม่คนเดียววัยรุ่น ทำให้ผู้วิจัยฝึกการเรียนรู้ ในฐานะผู้วิจัยที่มีกลุ่มวัยรุ่นเป็นกลุ่มตัวอย่าง ที่ต้องรู้จักและเข้าใจถึงธรรมชาติของวัยรุ่น ที่หากให้ความสนใจข้อมูลก็จะพรั่งพรั่ง แต่หากเมื่อใดที่ไม่มีอารมณ์ก็จะเป็นอย่างอื่น ดังนั้นในช่วงเวลาที่โอกาสเอื้ออำนวยจึงต้องใช้จังหวะ เวลาใน โอกาสนั้น ๆ ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยคิดว่ามีความสำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือการหล่อหลอมความอดทน พบกับกลุ่มตัวอย่างให้ต่อเนื่องและสม่ำเสมอเท่าที่มีโอกาส การรอคอยจนวัยรุ่นมีความเชื่อใจและพร้อมให้ความร่วมมือ ตลอดจนการมีความรู้เรื่องการให้คำปรึกษา โดยเฉพาะการพูดคุยกับแม่คนเดียววัยรุ่นในหลายรายที่ยังอยู่ในภาวะที่ยังไม่คลี่คลายจากปัญหาต่าง ๆ ทักษะพื้นฐานด้านการให้คำปรึกษาที่ผู้วิจัยมีบ้างไม่มากนัก ยังช่วยเปิดโอกาสให้สามารถเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างในกรณีบางองค์กร/หน่วยงานที่มีความระมัดระวังและคัดกรองผู้มาเก็บข้อมูลวิจัยกับผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่กับองค์กรเหล่านั้น กลยุทธ์การทำทาย การตั้งคำถามเพื่อคลี่คลายเจตนา ความตั้งใจในการเก็บข้อมูล เพื่อไปใช้ประโยชน์อะไร อย่างไร และเพื่อการพิทักษ์สิทธิของกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้สอบถามความร่วมมือเป็นส่วนหนึ่งของการเป็นกลุ่มตัวอย่างทุกรายของการศึกษาวิจัย ซึ่งเป็นประเด็นจริยธรรมในการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญยิ่ง

ข้อเสนอแนะ หลังการศึกษาวิจัยที่ได้ดำเนินการมาจนถึงขั้นตอนสุดท้ายนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อมูลที่เป็นข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งนี้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ
3. ข้อเสนอในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) นโยบายการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ในกรณีทั่วไปและการทำงานกับกลุ่มเฉพาะ เช่น ครอบครัวแม่คนเดียววัยรุ่น โดยจัดการศึกษาในลักษณะครอบครัวศึกษา สำหรับการศึกษาระดับพื้นฐานและอุดมศึกษา นอกจากนี้มีการจัดการศึกษาร่วมกับชุมชนเป็นลักษณะการอบรมเทคนิค ทักษะที่จำเป็นในครอบครัว เช่น การจัดการอารมณ์และความขัดแย้งระหว่างสามี-ภรรยา ทักษะการแสดงและสื่อสารความรัก การตอบสนองทางอารมณ์ การแสดงออกถึงความเข้าใจ เข้าใจ ทักษะการฟัง ทักษะการเลี้ยงดูลูกตามพัฒนาการตามช่วงวัย เป็นต้น จัดการศึกษาแก่กลุ่มที่มีความเปราะบางต่อปัญหา เช่น เด็กที่มีพฤติกรรมเสี่ยง เด็กที่ครอบครัวขาดผู้ดูแลใกล้ชิด/ครอบครัวแตกแยก หนุ่มสาวตามโรงงานอุตสาหกรรม และหนุ่มสาวตามชุมชนแออัด เป็นต้น เป็นการทำงานเชิงรุกลงพื้นที่นอกห้องเรียน และการทำงานเฉพาะรายในบางกรณีที่มีความบกพร่องด้านปัจจัยเสริมทางสังคม ขาดเครือข่ายคิคนดูแลและเครือข่ายทางสังคม

2) วางแผนการพัฒนาหลักสูตรครอบครัวศึกษา เพื่อให้ความรู้กับคนในสังคมทุกช่วงวัย ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย มีการจัดกิจกรรมหรือโปรแกรมแก่กลุ่มเฉพาะ เช่น พ่อแม่ วัยรุ่นในชุมชน พ่อหรือแม่คนเดียว เป็นต้น เน้นการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ การเปิดพื้นที่การเรียนรู้ในองค์กร/หน่วยงาน เพื่อเป็นการพัฒนาสวัสดิการของบุคลากร/เจ้าหน้าที่ การผลิตสื่อสำเร็จรูปที่สามารถนำไปใช้ในกิจการกลุ่ม และเดี่ยว การมีพื้นที่ในชุมชนที่สมาชิกครอบครัวแม่คนเดียววัยรุ่นสามารถมีพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำกิจกรรม นันทนาการและลูก ๆ มีที่เล่น อุปกรณ์ที่ไม่เป็นอันตรายต่อเด็ก ในลักษณะการศึกษาตามอัธยาศัย โดยเป็นสวัสดิการของชุมชนที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากนัก ฯลฯ

3) ผลิตและส่งเสริมสนับสนุนให้มีบุคลากรวิชาชีพต่าง ๆ ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีเทคนิค ทักษะชุดความรู้ในการทำงานกับครอบครัว เช่น การให้คำปรึกษาครอบครัว การประเมินครอบครัว และการทำครอบครัวบำบัด เป็นต้น โดยเตรียมตั้งแต่หลักสูตรการผลิตบัณฑิต และการพัฒนานักวิชาชีพที่เกี่ยวข้องให้มีศักยภาพ ความสามารถในการทำงานกับครอบครัวทั่วไป และครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ครอบครัวพ่อ/แม่คนเดียว ครอบครัวเร่ร่อน และครอบครัววัยรุ่น เป็นต้น กลุ่มวิชาชีพดังกล่าว เช่น ครู นักสังคมสงเคราะห์ พยาบาล นักจิตวิทยา พนักงานเจ้าหน้าที่คุ้มครองเด็ก และเจ้าหน้าที่บ้านพักชั่วคราวสำหรับผู้หญิง และเด็ก โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่บ้านพักเด็ก และครอบครัวของภาครัฐที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ เป็นต้น

4) รณรงค์สร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ หน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการเสริมสร้างช่วยเหลือเกื้อกูล และใช้ทรัพยากรในชุมชนในการแก้ไขจัดการปัญหาครอบครัว และเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในกรณีครอบครัวแม่คนเดียววัยรุ่น เช่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข

กระทรวงวัฒนธรรม และกระทรวงแรงงาน เป็นต้น ผู้ปกครองพ่อแม่ บุคลากรในสถานศึกษาและคนในชุมชน การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีในและนอกชุมชน เช่น สิทธิประโยชน์ในการดูแลเด็ก สถานที่เลี้ยงเด็กในราคาพิเศษ สิทธิประโยชน์ในการเรียน/ฝึกอาชีพที่มีการเสียค่าใช้จ่ายในราคาครั้งเดียว หรือมีคูปองสนับสนุนและการให้ทุนเฉพาะกรณีเพื่อความต่อเนื่อง และโอกาสทางการศึกษาของแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น และลูก เป็นต้น

5) รมรณรงค์บทบาท “พ่อ” กับการดูแลลูก กรณีการเป็นครอบครัวแม่คนเดียว พ่อที่ไม่ได้ดูแลรับผิดชอบ(non-custodian) ควรมีมาตรการทางสังคมให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้ สร้างทัศนคติที่ดีต่อ “ความรับผิดชอบ” และกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรมชีวิตแก่วัยรุ่นชาย เปิดโอกาสให้มีการอบรมทักษะและความรู้เกี่ยวกับความเป็นพ่อต้นแบบของลูก กิจกรรมการสื่อสาร การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวเป็นกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถานศึกษา

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) เพิ่มพื้นที่การเรียนรู้สำหรับครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น เช่น การอบรมฯ แม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น และเข้าร่วมกิจกรรมกับทางศูนย์พัฒนาเด็ก โรงเรียนของลูก ๆ เป็นต้น แทรกกิจกรรมการเรียนรู้ในเนื้อหาพื้นฐาน การทำบทบาทแม่ (พ่อ) จิตวิทยาและความรัก การวางแผนชีวิต เศรษฐกิจอาชีพ และการสื่อสาร เป็นกิจกรรมง่าย เน้นให้ความสนุกสนานร่วมกับลูกในกิจกรรมของโรงเรียน หรือศูนย์เลี้ยงเด็ก และการมีโครงการฯ ที่เสริมสร้างการเรียนรู้สำหรับแม่คนเดียวเข้าสู่ชุมชน กระตุ้นชุมชนเห็นความสำคัญของการดูแลเด็กในครอบครัว กับครอบครัวทุกรูปแบบเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

2) จัดหน่วยช่วยเหลือดูแลครอบครัวลักษณะเฉพาะ เช่น ครอบครัวแม่คนเดียว เป็นต้น เป็นการบริหารจัดการโดยชุมชน เพื่อลดภาระงานของครู โดยการดูแลของหน่วยงานซึ่งอาจตั้งอยู่ในหรือนอกสถานศึกษาก็ได้ แต่การทำงานมีผู้ประสานงานและนักสหวิชาชีพ เช่น ครู แพทย์ นักสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา นักกฎหมาย และนักจิตวิทยา เป็นต้น ให้มีบริการความช่วยเหลือแก่ทั้งแม่และลูก ในการทำบทบาทของครอบครัว โดยอาจจัดมีคู่แม่คนเดียวที่มีประสบการณ์เป็นผู้ใหญ่ สร้างอาสาสมัครเป็นที่เลี้ยงดูแลให้คำแนะนำปรึกษาต่าง ๆ โดยผ่านการดำเนินงานของหน่วยงาน/ศูนย์ผู้ประสานงาน เพื่อคัดกรองและมีระบบติดตามและพัฒนาระบบการดำเนินงาน

3) จัดระบบงานในชุมชนให้มีความเชื่อมต่อในการทำงานเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวแม่คนเดียว เช่น บริการบ้านพักชั่วคราว ที่มีเจ้าหน้าที่ผู้มีความรู้เชิงวิชาชีพประจำ หากเด็กนักเรียนผู้เป็นแม่คนเดียวกลับสู่การเรียน แล้วสามารถนำความรู้ ทักษะจากบ้านพักชั่วคราวมาใช้ได้ เป็นต้น กรณีการมีอาสาสมัครเยี่ยมบ้าน นำความรู้ไปให้แก่แม่คนเดียว และลูก ๆ รวมถึงสมาชิกในครอบครัวกรณีเป็นครอบครัวชาย และจัดสัมมนาหรือสร้างพื้นที่การเรียนรู้การพบปะทำความรู้จักของคนวิชาชีพต่าง ๆ ในชุมชนที่มีความสนใจและต้องการพัฒนางานครอบครัว เป็น

เวทีกลางซึ่งอาจขยายเครือข่ายเป็นกลุ่ม และมีแกนนำของแต่ละวิชาชีพที่ เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม
อย่างไม่เป็นทางการต่อไป

3. ข้อเสนอในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ/วิจัยพัฒนา/วิจัยทดลอง โปรแกรม/กิจกรรมด้านการศึกษา
ที่สามารถพัฒนาคุณลักษณะ/องค์ประกอบของครอบครัวเข้มแข็งที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่
เพราะต่างพื้นที่อาจใช้กลยุทธ์ที่แตกต่างกัน การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผนวกกับความรูแบบ
ตะวันตก สร้างสรรค์คู่มือการเรียนการสอน/หลักสูตรที่เหมาะสมกับครอบครัวทั่วไป และครอบครัว
ลักษณะเฉพาะ เช่น ครอบครัวแม่คนเดียว เป็นต้น

2) ควรมีการวิจัยประเด็น “เพศสภาพ” กับ การพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการศึกษาเพื่อ
เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว

3) ควรมีการวิจัยเพื่อสร้างฐานข้อมูลการเฝ้าระวังความเสี่ยงของวัยรุ่น โดยเฉพาะกลุ่มที่
ขาดโอกาสทางการศึกษา การสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียน องค์กรทาง
ศาสนา สถานประกอบการต่าง ๆ และครอบครัว และนำเทคโนโลยีมาใช้ประโยชน์เพื่อการ
เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสารเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมไทยเพื่อ
พัฒนาครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่น และครอบครัวลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ของสังคมไทย